

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Klára Pelíšková

**Střední Evropa v české literární esejistice
(na příkladu tvorby Milana Kundery
a Josefa Kroutvora)**

Bakalářská práce

Praha 2017

Autor práce: **Klára Pelíšková**

Vedoucí práce: **PhDr. Jana Čeňková, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

PELÍŠKOVÁ, Klára. *Střední Evropa v české literární esejistice (na příkladu tvorby Milana Kundery a Josefa Kroutvora)*. Praha, 2017. 46 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra žurnalistiky. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Jana Čeňková, Ph.D.

Abstrakt

Tématem této bakalářské práce je obraz střední Evropy v literárních esejích Milana Kundery a Josefa Kroutvora. Autorka analyzuje jejich vybrané eseje (mj. *Únos Západu a Potíže střední Evropy: Anekdota a dějiny*) a ukazuje, jakým způsobem tito spisovatelé uvažují o střední Evropě a jak ji zobrazují ve svém díle. Součástí práce je také teoretická část nabízející úvod do středoevropské problematiky a nástin vývoje esejistického žánru.

Abstract

This bachelor's thesis focuses on the image of Central Europe in literary essays of Milan Kundera and Josef Kroutvor. The author analyses their selected essays (*A Kidnapped West* and *The Troubles of Central Europe: anecdotes and history*, among others) and shows, how these writers reflect on Central Europe and how they portray it in their work. The thesis also includes a theoretical part, which offers a brief introduction to the topic of Central Europe and to the essayistic genre.

Klíčová slova

Milan Kundera, Josef Kroutvor, střední Evropa, identita, literární esejistika

Keywords

Milan Kundera, Josef Kroutvor, Central Europe, identity, literary essays

Rozsah práce: 68 241 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 18. 05. 2017

Klára Pelíšková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce PhDr. Janě Čeňkové, Ph.D. za zpětnou vazbu a cenné rady.

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK
Teze BAKALÁŘSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta:

PELIŠKOVÁ KLÁRA

Razítko podatelny:

Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta:

2014

E-mail diplomantky/diplomanta:

k.peliskova@email.cz

Studijní obor/forma studia:

Žurnalistika / prezenční

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

Došlo dne: 24-05-2016 -1-

Cj: 2781 Příloh: Svatováclavská
budo
Přidáno:

Předpokládaný název práce v češtině:

Střední Evropa v české literární esejistice (na příkladu tvorby Milana Kundery a Josefa Kroutvora)

Předpokládaný název práce v angličtině:

The conception of central Europe in Czech literary essays (illustrated with the works of Milan Kundera and Josef Kroutvor)

Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2012/2013):

(diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí)

LS 2016/2017

Základní charakteristika tématu a předpokládaný cíl práce (max. 1000 znaků):

Střední Evropa je široký a neurčitý pojem, jenž lze vymezit a interpretovat mnoha rozličnými způsoby. Jedním z existujících konceptů je také chápání středoevropského prostoru jako kulturně specifické oblasti. Ve své bakalářské práci se chci věnovat právě kulturnímu pojetí střední Evropy, které předpokládá existenci zvláštní esence středoevropské literatury. Ve vybraných literárních esejích dvou českých spisovatelů druhé poloviny 20. století – Milana Kundery a Josefa Kroutvora budu pátrat po projevech středoevropanství a srovnávat různá zobrazení a pojetí středoevropské problematiky, která byla v době začlenění středoevropských států do východního bloku obzvláště citlivá a aktuální. Za účelem větší komplexnosti zkoumaného obrazu střední Evropy v literární esejistice jsem zvolila jak umělce tvořícího v emigraci, tak autora píšícího zpoza železné opony v období normalizace, přičemž zohledním, jak se téma vyvíjelo i v jejich pozdějších esejích.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

Úvod

1. Střední Evropa

V první kapitole představím různé způsoby vymezení prostoru střední Evropy, nastíním historický vývoj regionu a blíže se zaměřím na Střední Evropu jako kulturní koncept.

2. Literární esej

Ve druhé kapitole charakterizuji žánr literární eseje se zvláštním zaměřením na historii a specifika literární eseje ve středoevropském kontextu.

3. Zobrazování prostoru v literatuře

V této kapitole se hodlám zamyslet nad sepsáním místa a literárního díla. Budu vycházet především z teoretických statí Daniely Hodrové, která pracuje s tzv. poetikou míst.

4. Střední Evropa v tvorbě vybraných českých esejistů

U každého spisovatele nastíním jeho životní osud v historicko-spoločenském dobovém kontextu a poté se budu věnovat vybraným esejím.

4.1 Milan Kundera

4.2 Josef Kroutvor

Závěr

Vymezení zpracovávaného materiálu (např. konkrétní titul periodika a období jeho analýzy):
Vybrané literární eseje autorů Milana Kundery a Josefa Kroutvora, v nichž se objevuje středoevropská tematika. (Únos západu, Potíže střední Evropy: anekdota a dějiny)

Postup (technika) při zpracování materiálu:
Literární a publicistická analýza vybraných esejí

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a způsobu jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

Kundera, Milan. „Únos Západu“. *Proměny*, č. 1 (1986): 134-147.

Autor ve své esejí definuje střední Evropu jako specifický kulturní prostor, v němž jsou různé národy provázány a spojeny společnou historickou zkušeností a společnou mentalitou. Kundera vnímá středoevropskou oblast jako přirozeně náležející k Západu, a poukazuje na katastrofu pramenící z násilného přičlenění tohoto regionu k civilizační okruhu Východu v rámci rozštěpení Evropy během studené války. Kunderova stať vyznívá jednak jako obžaloba Západu za netečnost vůči ztrátě střední Evropy, jednak jako obecnější povzdech nad oslabujícím postavením kultury v evropské společnosti.

Kundera, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis, 2014.

Spisovatel se ve sbírce kratičkových esejí zamýšlí nad literaturou, uměním románu i nad rozdíly v chápání konkrétních pojmů v různých jazycích a kulturách. První část knihy obsahuje jeho osobní postřehy, ve druhé a třetí části se při svých úvahách o románu opírá o jednotlivá významná díla světové literatury.

Kundera, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. Brno: Atlantis, 2005.

Knihla obsahuje dva eseje, v nichž se autor zabývá vývojem evropského románu. Osud románu přitom klade do paralely ke společenskému a dějinnému vývoji evropského kontinentu. Své myšlenky o literatuře a romanopisectví ilustruje jmény konkrétních spisovatelů a jejich děl.

Kroutvor, Josef. „Potíže střední Evropy: anekdota a dějiny.“ In: *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990. Esej čtenáři zprostředkovává Kroutvoro osobité vnímání středoevropského prostoru, kultury a mentality. Autor rozebírá zásadní historické milníky, jež formovaly národy střední Evropy, a zdůrazňuje dějinnou ironii, jež tento region provází. Za pomoci mj. i kritické reflexe středoevropské literatury hledá symbolické místo Středoevropanů v rámci Evropy i celého světa.

Kroutvor, Josef. *Setkávání s Hrabalem*. Praha: Pulchra, 2014.

Autor v této knize přibližuje formou esejí, v nichž vzpomíná na osobní setkání a zážitky s Hrabalem, osobnost, postoje a názory tohoto předního českého spisovatele. Některé eseje se zabývají více interpretací Hrabalových děl, jiné spíše společenskou atmosférou doby jeho života.

Trávníček, Jiří. *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009.

Knihla je souborem statí mnoha autorů, již nahlízejí střední Evropu z rozličných úhlů. V první části je středoevropská oblast pojímána z historického a geopolitického hlediska, v druhé části je jednotícím kritériem kultura (a především literatura) a třetí část nabízí přehled teoretických konceptů střední Evropy. Součástí knihy je i přepis panelové diskuse zabývající se středoevropskou otázkou v rámci Lisabonské konference o literatuře. Linií táhnoucí se celým dílem je hledání středoevropské identity.

Bílek, Petr A. a Tomáš Dimter, ed. *Krajina bez vlastností: Literatura a Střední Evropa*. Praha: Gutenberg, 2007.

Sborník se věnuje otázce existence specifické středoevropské kultury a literatury. Autoři o ní jednak kriticky diskutují a dále se jí snaží různými způsoby definovat. Zabývají se například problematikou geografického vymezení střední Evropy, dále různými názvy, jež pro tuto oblast existují v různých jazycích, a pokoušejí se pojmenovat typické rysy vlastní středoevropské literatury.

Kubíček, Tomáš. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum 2012.

Autor se společně s Milanem Kunderou táže po středoevropské kulturní identitě a nalézá ji nejen v Kunderově literárním díle, ale i v tvorbě dalších českých, německých a polských autorů. Za pomoci komparace naratologických postupů běžných v literaturách různých geografických oblastí dokládá svébytnost středoevropské kultury. Na základě analýzy frekvence výskytu konkrétních slov v Kunderově dílech dále definuje dominující témata jeho literární tvorby.

Křen, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005.

Kniha nabízí obsáhlé a podrobné zpracování moderních středoevropských dějin, od novověku až po konec 20. století. V úvodní kapitole se autor navíc zabývá různými koncepty vymezení střední Evropy, mj. i konceptem kulturním.

Hodrová, Daniela et al. *Poetika míst*. Praha: H&H, 1997.

Sbírka obsahuje statě zabývající se literární topologií. Na příkladu konkrétních lokací, vyskytujících se v české literatuře, rozebírá a zkoumá propojení geografického prostoru a literárního díla.

Newton, Kenneth M. *Jak interpretovat text: kritický úvod do teorie a praxe literární interpretace*. Olomouc: Periplum, 2008.

Autor v teoretické knize představuje nejdůležitější metody interpretace literárního textu, které zaujímají významné místo v literární vědě 20. století. Kniha je tak užitečnou příručkou literární teorie a metodologie.

Nünning, Ansgar, a kol. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006.

Lexikon nabízí formou slovníkových hesel výklad literárněvědných a kulturologických pojmů a teoretických přístupů. Nadto vždy odkazuje k dílům konkrétních teoretiků či literátů.

Diplomové práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

Krobotová, Zuzana. „Pojetí střední Evropy ve vybraných dílech Jaroslava Haška a Milana Kundery.“ Bakalářská práce, Masarykova univerzita, 2015.

Datum / Podpis studenta/ky

24.5.2016

.....

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

KONZULTOVANO

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:

Potvrzuji, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

PEŇKOVÁ JANA

Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga

.....

Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

Obsah

ÚVOD	2
1. STŘEDNÍ EVROPA	4
1.1. STŘEDNÍ EVROPA JAKO GEOPOLITICKÝ PROSTOR.....	6
1.2. STŘEDNÍ EVROPA JAKO KULTURNÍ PROSTOR.....	7
2. LITERÁRNÍ ESEJ	11
2.1. ČESKÁ ESEJISTIKA.....	14
3. ZOBRAZOVÁNÍ PROSTORU V LITERATUŘE	17
4. STŘEDNÍ EVROPA V TVORBĚ VYBRANÝCH ČESKÝCH ESEJISTŮ ...	19
4.1. MILAN KUNDERA.....	19
4.1.1. <i>Český úděl, Radikalismus a exhibicionismus</i>	19
4.1.2. <i>Úvod k jedné variaci</i>	21
4.1.3. <i>Únos Západu</i>	22
4.1.4. <i>Zneuznávané dědictví Cervantesovo</i>	27
4.1.5. <i>Die Weltliteratur</i>	28
4.1.6. <i>Zahradou těch, které mám rád</i>	29
4.2. JOSEF KROUTVOR	32
4.2.1. <i>Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny</i>	32
ZÁVĚR	37
SUMMARY	39
POUŽITÁ LITERATURA	40
SEZNAM PŘÍLOH	44
PŘÍLOHY	45

Úvod

Tématem mé bakalářské práce je obraz střední Evropy v literárních esejích Milana Kundery a Josefa Kroutvora. Ve druhé polovině 20. století, kdy byl evropský kontinent rozdělen železnou oponou na západní a východní blok, stávala se středoevropská problematika zvláště aktuální. Čeští, polští a maďarští disidenti a exulanti diskutovali živě o střední Evropě a mnozí v ní nově nacházeli svou potlačovanou a ztracenou identitu. K oživení této diskuse v 80. letech významně přispěl esej *Únos Západu* (1983) od Milana Kundery.

Cílem této práce není a nemůže být vytvořit definici střední Evropy či středoevropského eseje. Práce si klade za cíl seznámit čtenáře na základě analýzy esejů Kundery a Kroutvora s jejich subjektivním pohledem na střední Evropu. Budu klást tyto otázky: Co si autoři pod pojmem střední Evropa představují? Jakým způsobem o střední Evropě smýšlejí? Jaké aspekty středoevropského prostoru jsou pro ně klíčové (kulturní, politické aj.)?

V první kapitole představím pojem střední Evropa a nastíním mnohost a rozličnost přístupů ke středoevropskému konceptu, jež se utvářely v průběhu času a napříč politickým a ideologickým spektrem.

Ve druhé kapitole se pokusím charakterizovat žánr literární eseje, stručně nastíním jeho vývoj a blíže se zaměřím na českou esejistiku. Od svého v tezích vytyčeného záměru věnovat se esejistice ve středoevropském kontextu jsem z důvodu nedostupnosti relevantní literatury upustila. Ve třetí a zároveň poslední kapitole teoretické části práce se krátce zamyslím nad sepětím místa a literárního díla.

Ve druhé, analytické části této bakalářské práce provedu kvalitativní analýzu vybraných esejů. Eseje jsem vybrala s ohledem na jejich relevanci vůči středoevropské tematice. Milan Kundera se střední Evropě věnoval soustavněji, pracuji proto s několika jeho esey, které datem svého vzniku mapují období od 60. let 20. století až do počátku 21. století (eseje jsou řazeny chronologicky). U Josefa Kroutvora jsem naopak zvolila jediný esej (*Potíže Střední Evropy: Anekdota a dějiny*) z 80. let minulého století, který ovšem svojí délkou značně přesahuje texty Kunderovy. Ve svém pozdějším esejistickém díle se Kroutvor k tématu střední Evropy už nikdy tak otevřeně nevrátil.

Na základě analýzy vybraných esejů se pokusím představit střední Evropu (střední Evropy) Milana Kundery a Josefa Kroutvora tak, jak ji každý z autorů sám vnímal a chápal a jak ji zpodobnil ve svém díle.

1. Střední Evropa

„Střední Evropa je sporný prostor a prostor sporu: spor se vede o to, co tento prostor vlastně je.“

Karel Kosík

Pojem střední Evropa (*Europe intermédiaire*) poprvé zazněl na Vídeňském kongresu v roce 1815. Na kongresu, kde evropští státníci rozhodovali o politickém uspořádání evropského kontinentu po napoleonských válkách, užil sousloví střední Evropa kníže Metternich pro označení makroregionu zahrnujícího tehdejší německé území a Benelux.¹ V následujících dvou letech se tento pojem ve veřejném diskurzu objevoval s kolísavou frekvencí, vlny zvýšeného zájmu o střední Evropu střídala období jejího zapomnění. Pojem flexibilně proplouval různými oblastmi veřejného života (politika, kultura) i vědeckého zájmu (geografie, politické vědy, dějepisectví, literární historie). Jeho obsah se proměňoval, dostával různá jména: Kakánie, Mitteleuropa, středovýchodní Evropa, centrální Evropa, mezi-Evropa.²

Střední Evropa je fantómem s nejistými zeměpisnými hranicemi a nejasnou charakteristikou. Nejistá je i sama její reálná existence. Její definice se proměňuje v závislosti na místě i čase. Daleko více než exaktním pojmem je tak spíše ideou, orientací, světonázorem (*Weltanschauung*)³, rámcem sebepochopení⁴, politickým programem anebo dokonce touhou a ideálem. Lze na ni nahlížet jako na produkt mentálního mapování. Mentální mapa je „subjektivním (...) obrazem“ (překlad vlastní) okolí, který si jedinec vytváří na základě své zkušenosti a svého vnímání daného prostoru.⁵ Stejně tak i „skupiny lidí, společenství a kolektivy produkují kulturně a historicky specifické představy prostorového členění svého (...) okolí“⁶ (překlad vlastní). Tato mentálně konstruovaná pojetí prostoru nezřídka fungují jako „vehikly kolektivních

¹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005, s. 22.

² Např. DOLEŽALOVÁ, Antonie. Úvod. Třikrát neklidné srdce Evropy. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 21.

³ TRÁVNÍČEK, Jiří. Zrození střední Evropy z ducha. In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, s. 282.

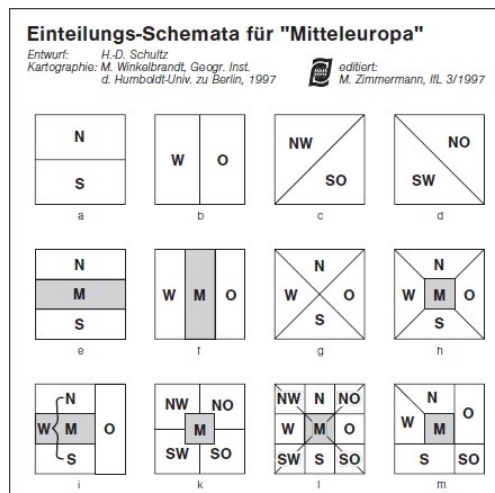
⁴ HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 206.

⁵ „(...) ein subjektives (...) Bild (...)“ SCHENK, Frithjof Benjamin. Mental maps: Die Konstruktion von geographischen Räumen in Europa seit der Aufklärung. *Geschichte und Gesellschaft Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft* [online databáze], 2002, Jahrg. 28, H. 3, s. 494 [cit. 28.2.2017]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/40186205>.

⁶ „Auch Gruppen von Menschen, Gemeinschaften und Kollektive entwickeln kulturell und historisch spezifische Vorstellungen von der räumlichen Strukturierung ihrer (...) Umwelt.“ Ibid., s. 495

snů a přání.⁷ Mentální linie rozdělující evropský kontinent na civilizovanou a barbarskou část dodnes určuje jeho základní členění – to se z původního severojižního schématu (vyspělý jih, zaostalý sever) na počátku 19. století přeměnilo na schéma západovýchodní (vyspělý západ, zaostalý východ).⁸ Tato změna nejenom ilustruje relativitu mentálního mapování, ale zároveň poskytuje kontext pro vznik představy o střední Evropě.

Obr. č. 1: Schémata možného členění Evropy

Zdroj: SCHULTZ, Hans Dietrich. Räume sind nicht, Räume werden gemacht: zur Genese "Mitteleuropas" in der deutschen Geographie. *Europa regional* [online databáze], 1997, Jahrg. 5, H. 1, s. 8 [6.3.2017]. Dostupné z: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/48375>.

Středoevropská oblast, věčně stojící na pomezí, buduje svoji identitu na „pozitivně konotované ideji středu.“⁹ Rozprostírající se mezi germánským a slovanským světem, mezi katolickou a pravoslavnou církví, mezi demokracií a autoritářstvím stylizuje se střední Evropa do role prostředníka a metaforického mostu¹⁰, nebo naopak ochranné hradby. Svoji centrální pozici může definovat jen pomocí diferenciací vůči svým sousedům, kteří jí slouží jako referenční body, k nimž buď vzhlíží, nebo se od nich naopak distancuje. Skupinová identita se buduje na základě odlišnosti sebe sama od „ostatních“.¹¹ Pro střední Evropu představují „ostatní“ západní Evropu (především Německo) a Rusko

⁷ HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, s. 200.

⁸ SCHOLZ, Milan. Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hradby, mosty. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 162.

⁹ HROCH, Miroslav. Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 159.

¹⁰ V českém kontextu užil metaforu mostu poprvé František Palacký. Viz HAVELKA, Miloš a Ladislav CABADA, eds. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, s. 98.

¹¹ NEUMANN, Iver B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies* [online databáze], 1993, roč. 7, č. 2, s. 355 [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/>.

(v minulosti Sovětský svaz).¹² Bez vztahů k těmto „křídelním mocnostem“ (*Flügelmächte*) je střední Evropa stěží pochopitelná.¹³ Pozice ve středu totiž neodkazuje pouze k umístění v prostoru, ale „je také a především volbou.“¹⁴ Oskar Halecki tuto věčnou rozpolcenost střední Evropy chápal jako vnitřní dualismus.¹⁵

1.1. Střední Evropa jako geopolitický prostor

Geografické hranice středoevropského teritoria procházely v dějinách mnoha změnami a autoři se většinou shodují na nemožnosti jejich definitivního vymezení. Střední Evropa bývá vágně popisována jako „geopoliticky exponovaný prostor mezi Německem a Ruskem“¹⁶ obývaný malými národy, pro něž je „typická nesamozřejmost národního státu.“¹⁷ Ve střední Evropě předcházela na základě etnicity vnímaný národ vzniku samostatného státu, který je zde chápán jako garant národní existence. Středoevropské pojetí národa se tak liší od západoevropského, kde je příslušnost k národu občanským principem.

Střední Evropa putovala v průběhu minulého století po mapě kontinentu, její geografické hranice byly spíše chimérou¹⁸ a její rozloha variabilní. Střední Evropa nezdá se být ani tolik určitým prostorem, jako spíše projektem sloužícím k prosazení myšlenek a politických cílů, expanzivním plánem i obrannou strategií. Pro malé národy žijící v srdci kontinentu je střední Evropa nástrojem k budování vlastní identity. Její teritorium je vytyčováno „na principu imaginární komunity, jež bude vždy vytvářena ad hoc v jednotlivých prostředích a časech.“¹⁹ Proto je tak nesporné střední Evropu geograficky vymezit. Nehledě na nesporný vliv německého elementu ve středoevropském regionu existují tendence vylučovat Německo ze střední Evropy a redukovat ji na území zaniklé

¹² NEUMANN, Iver B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies* [online databáze], 1993, roč. 7, č. 2, s. 357 [cit. 2017-03-06]. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/>.

¹³ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005, s. 24.

¹⁴ KOSÍK, Karel. *Století Markéty Samsové*. Praha: Český spisovatel, 1993, s. 95.

¹⁵ HALECKI, Oskar. *The Limits and Divisions of European History*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1962, s. 127.

¹⁶ HAVELKA, Miloš. České představy o střední Evropě mezi Palackým a ‚sametovou revolucí‘ a středoevropské pokušení ‚zlatých šedesátých‘. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 27.

¹⁷ HVÍŽDALA, Karel. Východní střední Evropa jako fenomén. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 10.

¹⁸ DOLEŽALOVÁ, Antonie. Úvod: Třikrát neklidné srdce Evropy. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 19.

¹⁹ BÍLEK, Petr A. Úvodem. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastnosti: Literatura a střední Evropa*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 13.

habsburské monarchie. Ani přináležitost samostatného rakouského státu ke střeoevropskému regionu není nesporná, neboť jeho dějiny se ve druhé polovině 20. století výrazně rozešly s osudem ostatních nástupnických států habsburské říše. Nejistota panuje rovněž ohledně zařazení pobaltských států. Perspektiva nahlížení střední Evropy se liší jak mezi jednotlivými národy, tak i mezi jednotlivými autory. A proto je svůdné uvěřit, že „její hlavní modus je příběh či metafora, nikoli geopolitická úvaha nad mapou.“²⁰ Potom můžeme střední Evropu abstraktně nazvat „centrem (všech) periferií“²¹ (překlad vlastní) anebo ji hledat v symbolu jediné řeky jako to učinil Claudio Magris: „Dunaj, to je německo-maďarsko-slovansko-románsko-židovská střední Evropa, stojící v ostrém protikladu ke germánskému Reichu, je to ‚hinter-nacionální‘ ekumena, je to svět ‚za národy‘.“²²

Civilizační zpoždění oproti západoevropskému regionu, deficitní vývoj demokracie, liberalismu a občanské společnosti zformovaly u střeoevropských národů pocit vlastní zpozdilosti a „ze vši této zpozdilosti se vyvinula příznačná střeoevropská neuróza“,²³ která ve střední Evropě v mírnější podobě přetrvává až dodnes. Jejím důsledkem je neustálé srovnávání sebe sama se západními vzory a latentní pocit jakési ukřivdění.

1.2. Střední Evropa jako kulturní prostor

Střední Evropa je charakteristická etnickou různorodostí a z historického hlediska politickou nestabilitou. Je domovem národů, které musely opakovaně bojovat o svoji kulturní i státní suverenitu a civilizační příslušnost proti silnějším sousedům. Staletá nadvláda cizích šlechtických dynastií dala zakořenit silnému pocitu nesamozřejmosti národní i obecně lidské existence, který se tvůrčím způsobem projevil v literatuře střeoevropských autorů.²⁴ Už od dob romantismu zde navíc byla kultura tradičně spojena s národními aspiracemi, spisovatelé byli nositeli politických myšlenek a jejich díla

²⁰ TRÁVNÍČEK, Jiří. Zrození střední Evropy z ducha. In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V klestích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, s. 303.

²¹ „(...) the center of (all) peripheries.“ BÍLEK, Petr A. Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastnosti: literatura a střední Evropa: Peteru Demetzovi k 85. narozeninám*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 333.

²² MAGRIS, Claudio. *Dunaj*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 26.

²³ HVÍŽĎALA, Karel. Východní střední Evropa jako fenomén. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum střeoevropských studií, 2014, s. 12.

²⁴ Ibid.

suplovala politické programy. Tato společná zkušenost existenční nejistoty dala navzdory mnoha vnitřním rozporům a protikladům středoevropského regionu vzniknout jakési „mentální jednotě“ či „jednotě svého druhu“.²⁵ Ve službě této jednotě dochází sice často ke zveličování podobností a přehlížení rozdílů mezi středoevropskými zeměmi, ovšem i to lze přiřadit ke charakteristice střední Evropy, již lze vnímat „jako reálný následek představ a přesvědčení“ jejich tvůrců.²⁶ Střední Evropa je „vždycky v nebezpečí, že se stanem produktem něčí imaginace“²⁷ (překlad vlastní).

Přelom století a kulturně plodné období *fin-de-siècle* byly dějištěm dezintegrace střední Evropy v podobě mnohonárodnostní habsburské monarchie. Vznik národních států po první světové válce zdál se být tečkou za snem o výjimečném soužití mnoha etnik a kultur v jediné říši, a tudíž i tečkou za jedním z mnoha snů o střední Evropě. Právě v okamžiku, kdy reálná střední Evropa přestala existovat, její představa ale začala lákat mnohé umělce a intelektuály. Zaniknuvší střední Evropa poskytovala prostor k idealizaci a mytologizaci. Projevovala se nostalgie po ztracené říši, jejíž obraz se v myslích Středoevropanů v průběhu 20. století zvolna posouval od „žaláře národů“ až k habsburskému mýtu.²⁸ A tak „v epoše absence reálné střední Evropy nastala konjunktura středoevropanství imaginárního,“²⁹ které se zmítá mezi nostalgií po (idealizované) minulosti a utopickou představou budoucnosti. Od toho se odvíjejí tak časté obtíže nalézt kulturně jednotnou střední Evropu v přítomném čase.

Poslední velkou konjunkturu středoevropanství přinesl politický vývoj po druhé světové válce. Jaltská smlouva mezi vítěznými mocnostmi z roku 1945 rozhodla o rozdělení evropského kontinentu na americkou a sovětskou sféru vlivu. Evropa se rozdělila na západní a východní blok, střední Evropa na mapě dočista zanikla. Středoevropské státy tak náhle ztratily svá historická pouta se západoevropskou kulturou

²⁵ SCHOLZ, Milan. Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hradby, mosty. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 170.

²⁶ HAVELKA, Miloš. České představy o střední Evropě mezi Palackým a ‚sametovou revolucí‘ a středoevropské pokušení ‚zlatých šedesátých‘. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 29.

²⁷ „(...) always at risk of being the product of someones’s imagination.“ JUDT, Tony. The Rediscovery of Central Europe. *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts & Sciences* [online databáze], 1990, roč. 119, č. 1, s. 48 [cit. 2017-02-22]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20025283>.

²⁸ DOBEŠ, Jan. Vzdálená vzpomínka nebo stále živý zdroj inspirace? Střední Evropa v českých diskusích po druhé světové válce. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 116.

²⁹ SCHOLZ, Milan. Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hradby, mosty. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 165.

a musely podstoupit kulturní rusifikaci.³⁰ To pro ně znamenalo silnou krizi národní identity, ztrátu svého specifického místa v Evropě. Frustrace z takového vývoje rostla spolu s deziluzí a zklamáním z nastoleného komunistického režimu. Intelektuály v tuto chvíli znovu nalezená střední Evropa byla výrazem aktivního přihlášení se k západoevropské duchovní tradici, byla „nostalgií po Evropě“³¹, ze které se sama cítila býti vyloučena. Téma střední Evropy bylo nastoleno jako výraz odporu proti uniformizaci a rusifikaci tohoto regionu, jako platforma sjednocující nespokojené stredo-evropské státy a zároveň jako pro západní publikum srozumitelný symbol identifikace s Evropou, která se „nikde neprojevuje tak silně jako tam, kde je nejohroženější.“³²

V mezinárodním kontextu započala renesance tématu v 60. letech zvýšenou vlnou zájmu západního publika o plody vídeňského kulturního rozkvětu z období před první světovou válkou. V českém prostředí téma nově uvedl filosof a esejista Karel Kosík ve své eseji o hypotetickém setkání Haškova Švejka a Kafkova Josefa K. (1963). Ve druhé polovině 20. století se diskuse o neexistující střední Evropě přesouvá od mocensko-politického k hodnotovému vnímání pojmu.³³ Debata utvářející se především na stránkách zahraničních, případně samizdatových periodik je vedena ponejvíce esejistickou formou mezi stredo-evropskými spisovateli a disidenty. Hlavní hlas přitom patří intelektuálům žijícím v exilu, pro něž se „stredo-evropský prostor stává krajinou psychologickou – krajinou návratů, vzpomínek, paměti,“³⁴ stává se tak ještě abstraktnějším, a tudíž příhodnějším k mytizaci. Tito autoři charakterizují střední Evropu za pomoci její kultury, mentality, duše, dovolávají se historické duchovní spřízněnosti se Západem a identifikují se s jeho hodnotami. Je příznačné, že iniciátory znovunastolení stredo-evropské diskuse byli právě spisovatelé, neboť „sublimace politiky kulturou je bezesporu jedna z nejnápadnějších charakteristik střední Evropy.“³⁵ V zemích často s žádnou či slabou vlastní politickou reprezentací byla „od básníků revoluce roku 1848 k disidentům roku 1989 (...) kultura často náhražkou politiky a intelektuálové v ní měli

³⁰ RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992, s. 214.

³¹ KIŠ, Danilo. Variace na stredo-evropská témata. In: HAVELKA, Miloš a Ladislav CABADA, eds. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, s. 139.

³² RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992, s. 7.

³³ HROCH, Miroslav. Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum stredo-evropských studií, 2014, s. 157.

³⁴ BAUER, Michal. Krajiny exilu. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastnosti: literatura a střední Evropa: Peteru Demetzovi k 85. narozeninám*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 206.

³⁵ RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992, s. 17.

úlohu ‚svědomí národa‘.³⁶ A ačkoli se tato debata, vrcholící v 80. letech mimo jiné polemikou kolem eseje Milana Kundery *Únos Západu* (1985), odehrávala ve sféře kulturní, byla i ona politickým programem vymezujícím se proti vlivu Sovětského svazu.

Volné a zdaleka ne jednoznačné užívání pojmu střední Evropa v debatě 80. let přispělo k sémantickému zmatku, na nějž si stěžoval i Claudio Magris: ‚Ze střední Evropy se stala všeplatná metafora, která může označovat vše a opak všeho, zpátečnickou nostalgii i emancipační ctižádost, zavřenost i otevřenost, pokrok i reakci.‘³⁷ Dokladem tohoto tvrzení může být rozdílné nakládání s myšlenkou střední Evropy v Československu a ve Spolkové republice Německo v 80. letech. Zatímco v ČSR byl střeoevropský projekt spojen s kritikou komunismu a západní orientací, v SRN byli jeho podporovatelé levicově smýšlející kritici poválečné politiky Spojených států amerických. Na obou stranách železné opony ale střední Evropa ‚sloužila jako výraz politicko-duchovní opozice proti zahraničněpolitické orientaci vlastní země a jako protest proti rozdělení Evropy.‘³⁸

---

³⁶ RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992, s. 234.

³⁷ MAGRIS, Claudio. Předmluva z roku 1996 / Po třiceti letech. In: MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 12.

³⁸ DOBEŠ, Jan. Vzdálená vzpomínka nebo stále živý zdroj inspirace? Střední Evropa v českých diskusích po druhé světové válce. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum střeoevropských studií, 2014, s. 118.

2. Literární esej

V roce 1580 vyšla kniha francouzského renesančního myslitele Michela de Montaigne s titulem *Essais* (fr. pokusy, zkoušky), sbírka reflexivních úvah s širokým tematickým záběrem, která nejen položila základ, ale zároveň i propůjčila jméno celému novému žánru. Na Montaignův individualistický styl psaní, kdy se autor na základě své vlastní zkušenosti a osobních názorů vyrovnává s různými filosofickými a obecně společenskými otázkami, navázal anglický filosof Francis Bacon, který roku 1597 vydal vlastní sbírku esejů, a stal se tak druhým autorem spojovaným s počátky esejistiky. V rámci evropské literární tradice však tento v 16. století zrozený žánr částečně čerpá svoji inspiraci již z antických filosofických textů, které, často psané formou dialogu, usilovaly o navázání vztahu se čtenářem a pohnutí ho k vlastnímu uvažování nad předestřeným problémem. Konfrontační princip uplatňovaný vůči čtenáři a syntetizační schopnost eseje propojující v sobě umělecký a vědecký přístup jsou tak antickým dědictvím moderní esejistiky.³⁹

Esej je literární žánr oscilující mezi odbornou a uměleckou literaturou a publicistikou. Z funkčního hlediska se v odborné literatuře setkáme také s označením žánr analyticko-kritický.⁴⁰ Flexibilita eseje a úzká provázanost s osobností autora však znesnadňují jeho žánrovou specifikaci a přesnou definici. K definiční nejistotě dále přispívá rozdílné chápání eseje v různých jazykových a kulturních prostředích. Velice obecně lze rozlišit mezi širším a užším pojetím eseje jako literárního žánru. Širší pojetí je uplatňováno především v anglosaském prostředí, kde se pojem esej užívá jako označení pro jakoukoli písemně zpracovanou úvahu, což je vymezení značně volné. Naopak v českém kulturním prostředí pojmáme tento žánr úžeji, a sice ve smyslu tzv. literárního eseje. Literární esej je obsahově spojován především s humanitními vědními obory a klade vysoké nároky na stylistiku, poetiku jazyka a estetickou funkci díla.⁴¹

Zásadní odlišností eseje od odborného diskurzu je jeho subjektivita. Esej prezentuje individuální stanovisko svého autora, které vychází z jeho osobních přesvědčení a zkušeností. Svým tématem se sice vztahuje k objektivní realitě, nahlíží ji však ze subjektivní perspektivy. Zcela v analogii s názvem žánru se esejista pokouší

³⁹ TAXOVÁ, Eva. Počátky a zrání českého literárního eseje. In: TAXOVÁ, Eva. *Experimenty: český literární esej z přelomu 19. a 20. století*. Praha: Melantrich, 1985, s. 8.

⁴⁰ DOLANSKÁ, Nora a Vladimír KALINA. *Žánry umělecké publicistiky*. Praha: Novinář, 1984, s. 141.

⁴¹ MOCNÁ, Dagmar, Josef PETERKA et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 176.

dobrat pravdy za pomoci jediné z nespočtu možných cest. Pojmenování eseje neboli pokus „původně naznačuje autorskou skromnost bez nároku na komplexní výklad či konečné řešení zkoumaných otázek.“⁴² K charakteristice eseje se kromě klíčové subjektivity dále řadí myšlenková původnost a originalita, prvek svědectví vycházející z empirismu a osobního prožitku, skepticismus, expresivnost, novost pojetí problému či jeho aktualizace a jistá míra apelace na čtenáře.⁴³ Dalším důležitým rysem eseje je rovněž fragmentárnost. Ta pramení z vědomí omezenosti poznání a nevyčerpatelnosti tématu, které je neustále otevřeno dalším úvahám.⁴⁴ Esej je proto jen jakýmsi „provizorním řešením tématu“⁴⁵ a „znamená neustálé začínání znovu.“⁴⁶ Je to „pokus o vyslovení nedoslovitelného.“⁴⁷

„Esej je neoddělitelná od esejisty,“ píše španělský literární teoretik José Luis Gómez-Martínez a dodává, že mnoho pokusů o definici eseje končí spíše definováním samotných esejistů.⁴⁸ V případě úžeji pojatého literárního eseje je to však vedle myšlenkového bohatství rovněž bohatost a neotřelost jazyka, která spoludefinuje žánr. Literární esej aspiruje na estetickou hodnotu a užívá jazykových prostředků typických pro uměleckou literaturu. Jeho kompozice je volná, a ponechává tak prostor autorově kreativě a fabulačním schopnostem. „Esej je uskutečněná svoboda,“⁴⁹ popisuje tento literární útvar spisovatel Viktor Šlajchrt.

Formální i obsahová flexibilita způsobuje přístupnost a atraktivitu eseje coby žánru napříč vědními disciplínami, mezi umělci i publicisty. V době svého vzniku v 16. století byl esej platformou filosofů. Z filosofického hlediska však nebyl pouhou literární formou, ale přímo způsobem přístupu ke skutečnosti a k poznání. V rozporu s panující tradicí upustil od abstrakce, tázání se po obecných principech, zavádění úzce vymezených pojmů a definic. Filosof Theodor Adorno vysvětluje tento odklon od abstrakce ve své stati *Esej jako forma*: „Esej (...) nechce hledat věčné v pomíjivém a destilovat je z něho,

⁴² MOCNÁ, Dagmar, Josef PETERKA et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 174.

⁴³ TAXOVÁ, Eva. *Česká esejistika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976, s. 20.

⁴⁴ GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis. *Teoría eseje: esej akoliterárny žáner, štúdium jej vlastností*. Bratislava: Archa, 1996, s. 28.

⁴⁵ KROUTVOR, Josef. Dobrodružství ducha na pomezí žánrů. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 22.

⁴⁶ ŠOFAR, Jakub. S betlémským světlem kruhovým objezdem k české otázce. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 88.

⁴⁷ ŠVANDA, Pavel. Jak promýšlet esej. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 86.

⁴⁸ GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis. *Teoría eseje: esej akoliterárny žáner, štúdium jej vlastností*. Bratislava: Archa, 1996, s. 14.

⁴⁹ ŠLAJCHRT, Viktor. V nezávislém pohraničí. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 98.

nýbrž chce naopak pomíjivé zvěčnit.“⁵⁰ Esejista se neřídí pevně stanovenou metodou, ale jeho myšlenky se „splétají jako kobercový vzor. (...) Myslící vlastně nemyslí, nýbrž stává se jevištěm duchovní zkušenosti, aniž ji škrtí.“⁵¹ Esej poskytuje filosofovi myšlenkovou volnost nesvázanou metodickými pravidly. Z té mu ovšem plynou jak výhody, tak i úskalí, k nimž patří větší tápání a nejistota. Adorno ale upozorňuje, že „esej nezanedbává jistotu, jež je prostá všech pochyb, avšak zbavuje se jejího ideálu. Je pravdivý ve své cestě, která jej vede stále dál (...).“⁵² Adorno naznačuje, že esej je ve své vědomé fragmentárnosti pouze kouskem dlouhé cesty k cíli. Esej „akcentuje částečné vůči totálnímu“⁵³ (překlad vlastní) a „uvažuje ve zlomcích, právě tak, jako je i realita sama zlomkovitá. (...) Diskontinuita je pro esej podstatná“⁵⁴ (překlad vlastní). Tímto způsobem chápe esej i Karel Hvižd'ala, který jej popisuje jako „průzkumný žánr notorických zvědavců, kteří hledají detail, v němž zahlédnou smysl celku.“⁵⁵

V osvícenecké Anglii později započala proměna eseje v žurnalistický žánr, k čemuž přispěl vznik novin a časopisů na počátku 18. století, jež významně rozšířily čtenářskou obec esejistů a usnadnily navázání kontaktu mezi čtenářem a autorem.⁵⁶ Esej se tak přesunula či lépe řečeno rozšířila z filosofické sféry do sféry publicistické. Představitelé romantismu přelomu 18. a 19. století opět využili otevřeného potenciálu tohoto žánru a vznikla tak esej básnická. Konečně v průběhu 20. století se pak esej začal užívat i jako forma pro populárně-naučné texty z oblasti exaktních věd.⁵⁷ Tento velice stručný nástin historického vývoje eseje ilustruje posun tematického jádra esejistiky během minulých století, či lépe štěpení tohoto jádra a rozšiřování tematického profilu

---

⁵⁰ ADORNO, Theodor W. Esej jako forma. *A2* [online], 2010, č. 11 [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/11/esej-jako-forma>.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ „(...) radikal (...) im Akzentuieren des Partiellen gegenüber der Totale.“ ADORNO, Theodor W. *Der Essay als Form*. In: ADORNO, Theodor W. *Noten zur Literatur*. 3. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990, s. 17.

⁵⁴ „Er denkt in Brüchen, so wie die Realität brüchig ist (...) Diskontinuität ist dem Essay wesentlich (...)“ Ibid., s. 25

⁵⁵ HVÍŽD'ALA, Karel. Esej o eseji. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 74.

⁵⁶ GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis. *Teoría eseje: esej akoliterárnyžaner, štúdium jej vlastností*. Bratislava: Archa, 1996, s. 16.

⁵⁷ TAXOVÁ, Eva. Počátky a zrání českého literárního eseje. In: TAXOVÁ, Eva, ed. *Experimenty*. Praha: Melantrich, 1985, s. 9.

žánru. A tak i v dnešní „době úzkých vědeckých specializací zůstává esej jednou z možností svobodného interdisciplinárního setkávání.“⁵⁸

V odborné literatuře se můžeme setkat s vícero variantami typologie esejistického žánru. V českém prostředí je frekventovaná typologie literárního kritika a historika Jiřího Opelíka, který rozlišuje esej programní (zaměřující se na prosazení cílů), portrétní, poetologický (zabývající se poetikou), karatelský a reflexivní.⁵⁹ Existují ovšem i jiné možnosti kategorizace, například na základě stylistiky a způsobu výkladu problému (esej básnická, odborná nebo publicistická) a z čistě formálního hlediska lze pak jako samostatný typ vydělit i nepříliš běžný dialogizovaný esej.

2.1. Česká esejistika

V českém prostředí se esejistika objevila až na přelomu 19. a 20. století. Oproti západní Evropě, kde se esej zrodil v oblasti filosofie a až později se stal také publicistickým žánrem, česká esej má své kořeny právě v kulturní a politické publicistice devatenáctého století. Esej jako samostatný žánr se formoval s nástupem moderny, jejímiž hesly byly osobitost a nekonvenčnost, a rozšířil se především mezi členy tzv. generace 90. let. Nesvázaností své struktury a prostorem k intelektuálním experimentům poskytoval mladým modernistům vhodnou formu pro sebevyjádření.⁶⁰

Žánr eseje byl ve svých počátcích spojen především s uměním (básnický esej – Otokar Březina) a literární kritikou (F. X. Šalda). Esejistická tvorba se stala přirozenou součástí nových časopisů, jako byly například *Volné směry* a *Moderní revue*. I v české literární krajině se však esej dále vyvíjel, a tak přestože oblast literární kritiky zůstávala na dlouho jeho doménou, pronikala do esejistiky postupně i témata společensko-politická. Především v období první republiky se projevilo sepětí esejistiky s aktuální publicistikou, vznikaly eseje programní (př. bratři Čapkové) s osvětovým či reformním cílem.⁶¹ Jak ale upozorňuje Claudio Magris, „esej je (...) nepřímý literární žánr, který mluví o jedné věci,

⁵⁸ HÖSCHL, Cyril. Esej mám rád aneb Ten, kdo ví (o dyzentérii). In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 35.

⁵⁹ OPELÍK, Jiří. Doslov. In: OPELÍK, Jiří. *Lehký harcovník: antologie českého literárního eseje*. Léta desátá a dvacátá 20. století. Praha: Melantrich, 1986, s. 282-303.

⁶⁰ MOCNÁ, Dagmar, Josef PETERKA et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 178.

⁶¹ *Ibid.*, s. 179-180

aby mluvil i – a někdy především – o něčem jiném a jeho téma se nikdy neredukuje na jeho explicitní předmět.“⁶²

Sepětí kultury a politiky, tolik typické pro středoevropskou oblast, se právě v esejistice projevovalo se značnou intenzitou. Esej coby žánr stojící na pomezí uměleckosti a odbornosti, literární útvar s širokými formálními i obsahovými možnostmi a volným vymezením se stal ideálním formátem pro intelektuály a umělce, především pak spisovatele, ale i umělecké kritiky či historiky umění, kteří cítili tužbu, nutnost či povinnost vyjádřit se k politickému dění. Žánr eseje jim poskytoval vhodný prostor pro formulování svého neodborného a subjektivního názoru. Možnost filosofického přesahu jej činila atraktivním pro úvahy nad smyslem národních dějin a posláním a směřováním národa. Tato politicko-filosofická linie se českou esejistikou vine z dob habsburské monarchie (př. H. G. Schauer, T. G. Masaryk) a rozkvět zažívala v demokratické atmosféře sebehledání za první republiky (př. F. Peroutka, K. Čapek).

S poválečnou změnou režimu se v Československu ustavila oficiální marxisticky orientovaná a ideologicky zatížená esejistika. Žánr se ale dále rozvíjel v neoficiálních podzemních kruzích a v exilu. Byl-li esej od samého počátku (ať již myslíme na Montaigne či na českou generaci 90. let) literárním vyjádřením touhy po intelektuální i umělecké svobodě, pak se tato jeho idea v letech politického útlaku probudila s o to větší silou. Od 60. let se literární esej stal vedle prózy a poezie přirozenou součástí umělecké tvorby českých autorů. Především v 70. a 80. letech v důsledku vlny politických represí a rostoucí nutnosti vyjadřovat se k veřejnému životu v zemi sahalo autoři k formátu eseje (př. V. Havel, J. Patočka, V. Bělohradský, I. Klíma, M. Kundera, J. Kroutvor a další).

V důsledku historických a politických okolností se tak česká esejistika ustálila právě na onom kulturně-politickém pomezí, které je polohou středoevropské literatury vlastní, a ve druhé polovině 20. století se stala napříč středoevropským regionem významnou platformou intelektuálů kriticky se vyjadřujících k nesvobodným politickým režimům. Pomyslným vrcholem byla esejistická debata o střední Evropě, k níž svým esejem přispěl také Milan Kundera. Esej nazvaný *Únos Západu* a otištěný poprvé v roce 1983 v pařížském časopise *Le débat*, o rok později v americké *The New York Review of Books* a konečně roku 1985 i česky v exilovém časopise *150 000 slov* vzbudil zájem mezi

---

⁶² MAGRIS, Claudio. Předmluva z roku 1996 / Po třiceti letech. In: MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 12.

zahraničními čtenáři, středoevropskými exulanty i domácími disidenty. Reakce na Kunderovu stať byly polemické, rozporuplné a často kritické. A snad právě díky tomu připoutal *Únos Západu* ke střední Evropě nebývalou pozornost a znovu obnovil diskusi o její (ne)existenci, definici a poslání. Diskuse, do níž se zapojovali jak domácí zakázaní spisovatelé (př. György Konrád), tak i exulanti (př. Czesław Miłosz), probíhala na stránkách kulturních časopisů a literárních revue, ale i na mezinárodních konferencích a besedách zabývajících se středoevropskou tematikou.⁶³

V souvislosti s vývojem české esejistiky je třeba zmínit i zajímavý jev pronikání esejistických prvků do jiného žánru, a sice do románu. Esejizace fikční prózy se ve 20. století objevuje nejen u řady českých, ale i dalších středoevropských autorů (př. M. Kundera, L. Klíma, D. Hodrová, H. Broch, R. Musil). Tito do svých románů vsazují dlouhé úvahové pasáže esejistického charakteru, které ze své přirozenosti odporují tradičnímu lineárnímu příběhu a fragmentují celek románu. Vzniká tak „proud intelektualizované prózy, ve kterém je hravá umělecká imaginace spojena s pronikavým intelektem.“⁶⁴ Z českých spisovatelů je to právě Milan Kundera, pro něhož se tento způsob romanopisectví stal typickým.⁶⁵

---

⁶³ OSERS, Ewald. Existuje v literatuře středoevropská identita? In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, s. 276.

⁶⁴ KOSKOVÁ, Helena. Metamorfózy prostoru. In: *Prostor v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 2007, s. 238.

⁶⁵ Obecně k jevu prolínání eseje a prózy viz např. KRÁL, Petr. Esej a román. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 67-69.

3. Zobrazení prostoru v literatuře

V českém prostředí se tematicke prostoru v literatuře nejvýznamněji věnuje literární teoretická a zároveň také spisovatelka Daniela Hodrová. Ta ve svých knihách pracuje s tzv. poetikou míst. Podle této koncepce si v sobě každé místo nese mnoho významových vrstev, „celou tradici (svého) pojmání a zpodobování“⁶⁶ – tj. celou řadu souvislostí, v nichž bylo literárně užito, a jež jsou v něm implicitně provždy přítomny. Tyto významy se ukládají a uchovávají v kolektivní paměti lidského rodu, tudíž jako čtenáři přistupujeme ke každému novému literárnímu zpodobnění téhož místa se znalostí jeho tradice. Hodrová proto hovoří o „literární předurčenosti místa“, jež vychází nejen z lidské zkušenosti s daným místem, ale i z paměti žánru, který místo na základě tradice předurčuje k určitému ději či symbolice. Model určitého místa vytvořený autorem v jeho literárním díle tak podle Hodrové není nikdy zcela individuální, ale je ovlivněn dobou, uměleckým směrem i žánrem.⁶⁷

Místo může mít v literárním díle metaforickou či metonymickou funkci, může sloužit jako část či model mytologicky pojatého prostoru.⁶⁸ Metaforický charakter míst se uplatňuje napříč dějinami literatury, v průběhu času však bývá proměnlivý a v závislosti na společenské situaci a náladě se může pohybovat mezi protipóly pozitivní a negativní konotace (například Praha – matička a Praha – děvka).

Zvláště relevantní pro tuto práci pak je, že Daniela Hodrová upozorňuje na jev, kdy se literární místa vymknou literárnímu (fikčnímu) světu a ovlivňují mimoliterární realitu. „Toto přesahování, jež je podstatným znakem literárních toposů, je zřejmé zejména tam, kde se stávají součástí nějakého dobového ‚mýtu‘ (...) a všude tam, kde jsou už v samé literatuře, v samotném textu tato místa vědomě budována jako projekty, jako určité filozofické koncepty (...). Pod vlivem literárních míst-projektů, míst-exempel, míst-filozofických konceptů, se pak ocitá sama realita – k jejich obrazu mohou být tvořena a přetvářena nebo pod jejich vlivem vnímána reálná místa.“⁶⁹

---

⁶⁶ HODROVÁ, Daniela et al. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Praha: H & H, 1997, s. 13.

⁶⁷ *Ibid.*, s. 14-20

⁶⁸ *Ibid.*, s. 15

⁶⁹ *Ibid.*, s. 17

Střední Evropa v díle esejistů, romanopisců i básníků je často právě takovým „místem-projektem“ a „místem-filozofickým konceptem“ a její literární podoba v minulosti významně přispívala k formování střeoevropského mýtu.

4. Střední Evropa v tvorbě vybraných českých esejistů

4.1. Milan Kundera

Světově významný romanopisec a esejista Milan Kundera se narodil roku 1929 v Brně. Vystudoval pražskou FAMU (1952), kde potom až do konce 60. let vyučoval světovou literaturu. Publikoval v řadě domácích (př. *Literární noviny*, *Plamen*, *Divadlo*, *Literární listy*) i exilových periodik (př. *Listy*, *Proměny*). Jeho prvním velkým esejistickým dílem bylo *Umění románu* (1960). Po politických událostech roku 1968 byl ze svého místa na FAMU propuštěn a následně mu bylo zakázáno v Československu publikovat. Od roku 1975 žije ve Francii. Francouzština se také postupně stala jazykem, v němž píše svou literární tvorbu.

4.1.1. Český úděl, Radikalismus a exhibicionismus

Kunderův esej *Český úděl*, který původně vyšel v *Listech* na konci roku 1968, vyvolal v posrpnovém napjatém ovzduší diskusi o poslání českého národa. Významným Kunderovým oponentem se v této diskusi stal Václav Havel. Podrobně se zabývat jejich debatou není obsahem této práce, přesto chci však esej z konce 60. let zmínit, protože ačkoli v něm autor explicitně nehovoří o střední Evropě, obsahuje text některé myšlenky, které jsou pro Kunderovo vnímání středoevropských národů klíčové, a které později rozvíjí ve svém nejznámější esejí na toto téma, v *Únosu Západu* (1983).

„Je mentalita velmocí a mentalita malých národů,“⁷⁰ tvrdí Kundera v *Českém údělu*. Z Kunderova konceptu malých národů vychází celá jeho představa střední Evropy. Malé národy žijí ve věčné existenční nejistotě, nemají jisté své místo ve světě, a protože nedisponují mezinárodní vlivem jako národy veliké, pochybují o samém smyslu své existence. Oprávněnost takové existence spatřuje Kundera ve tvorbě hodnot, a tudíž tvrdí, že „tvorba hodnot je u něho (u malého národa, pozn.) spjata s otázkou samého bytí.“⁷¹ Malý národ musí o svoji existenci denně znovu bojovat, denně ji znovu dokazovat. „Ve

⁷⁰ KUNDERA, Milan. Český úděl. *Listy. Týdeník svazu československých spisovatelů*, 1968, roč. 1, č. 7-8, s. 1.

⁷¹ *Ibid.*, s. 5

chvíli, kdy přestane tvořit hodnoty, ztratí oprávnění existovat, a nakonec pak snad i existovat přestane, protože je křehký a zničitelný.“⁷²

Už v *Českém údělu* píše Kundera také o důležitém poslání malých národů, které spatřuje ve strážení své vlastní národní a kulturní identity, v její ochraně vůči silnějším sousedům, a tudíž v ochraně celého světa před nebezpečnou a nudnou uniformizací. „Malé národy tím, že ustavičně hledají a vytvářejí svou tvář, že se rvou o svou svébytnost, starají se zároveň o to, aby tato zeměkoule odolala strašlivým uniformním vlivům, aby se skvěla pestrostí tradic a životních způsobů, aby v ní lidská osobitost, zázračnost i zvláštnost mohly být domovem.“⁷³ Představu malých národů jako garantů kulturní diverzity a prezentování jejich přežití jako žádoucího i pro zbytek světa, jenž by jinak čekala uniformizace a hodnotová zkáza, Kundera rovněž dále rozvíjí v *Únosu Západu*.

„Žijeme stále jedny a tytéž národní dějiny (...), s tou ustavičně dosahovanou a nedosaženou suverenitou (...).“⁷⁴ V tomto popisu českých národních dějin lze pocítit Kunderovu citlivost vůči opakující se historii, v níž jsou malé národy bezvýhodně uvězněny. Takové vnímání historie se v pozdějších Kunderových esejích mnohokrát vrací. V souvislosti s tím však také podotýká, že český národ „umí (...) své nejlepší výkony podávat právě za nepřízně času.“⁷⁵ Kundera vykresluje malé národy s lehkým nádechem určitého heroismu, který se rodí z nutnosti bojovat s nevýhodným osudem.

Na Milana Kunderu kriticky zareagoval Václav Havel polemickým textem *Český úděl?* (1969), na nějž Kundera odpověděl dalším esejem *Radikalismus a exhibicionismus*, který vyšel v *Hostu do domu* (1969). V této odpovědi se Kundera ještě více přibližuje svému budoucímu středoevropskému diskurzu. Zvláštní pozici ve středu, „na křižovatce mezi Byzancí a Římem,“⁷⁶ chápe jako zcela určující pro český národ, v tomto postavení spatřuje jeho úděl. V celé eseji hojně operuje slovem „možnost“ – v nejabstraktnějším pojetí je to otevřená možnost, která Čechům vyvstává právě z postavení uprostřed, na pomezí, na křižovatce, možnost svébytně se definovat ve vztahu k oběma protilehlým kulturám (východní a západní).

⁷² KUNDERA, Milan. Český úděl. *Listy. Týdeník svazu československých spisovatelů*, 1968, roč. 1, č. 7-8, s. 5.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid., s. 1

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ KUNDERA, Milan. Radikalismus a exhibicionismus. *Host do domu. Čtrnáctideník pro literaturu, umění a kritiku*, 1969, roč. XV, č. 15, s. 24.

„Český národ byl vždy křižovatkou evropských tradic, takže odeuropeizovat ho, jak se o to pod patronátem východního souseda pokoušelo za posledních dvacet let naše vedení, znamená vykloubit ho z jeho dějin.“⁷⁷ V této větě je ve zkratce obsažena nosná myšlenka eseje *Únos Západu*, který Kundera napíše o čtrnáct let později. Autor v ní svazuje český národ s evropskou duchovní tradicí, z které ale už zde implicitně vylučuje Rusko a naznačuje bolestivou nepřirozenost přiřčení Československa do sovětské sféry. Názory obsažené ve svém budoucím eseji předjímá Kundera i v dalších bodech: zdůrazňuje nerozlučné sepětí existence českého národa s existencí jeho kultury, a dokonce i jemně nastiňuje kritiku kulturního úpadku Západu („vládu komerčních zájmů i komerčního vkusu“⁷⁸).

4.1.2. Úvod k jedné variaci

Esej *Úvod k jedné variaci* napsal Milan Kundera jako úvod ke knižnímu vydání své hry *Jakub a jeho pán: Pocta Denisu Diderotovi* v roce 1981 v exilu v Paříži. I tento text lze považovat za duchovního předchůdce *Únosu Západu*. Kundera v něm vzpomíná na počátek sovětské okupace Československa („mé malé země“⁷⁹ – opět zdůraznění schématu malých a velkých národů / zemí) a snaží se postihnout a francouzskému čtenáři přiblížit rozdíl mezi mentalitou jeho (tj. Čecha, tj. Kunderovou optikou příslušníka západoevropské kultury) a mentalitou ruskou. Rusko definitivně vylučuje ze západoevropské duchovní tradice, když je označuje za „samostatnou civilizaci“⁸⁰, jejíž dějiny se „odlišují od západních dějin právě absencí renesance a ducha, který z ní vzešel.“⁸¹ Absence renesančního ducha racionalismu a individualismu je důvodem, „proč ruská mentalita zná jinou rovnováhu mezi rozumovostí a citovostí; v této jiné rovnováze (či nerovnováze) se skrývá slavné tajemství ruské duše (její hlubokosti stejně jako její brutálnosti).“⁸²

Kundera dále popisuje, že za ruské okupace (tj. okupace „jinou civilizací“) byl v Praze svědkem „násilného zániku západní kultury takové, jaká byla počata na úsvitu

---

⁷⁷ KUNDERA, Milan. Radikalismus a exhibicionismus. *Host do domu. Čtrnáctideník pro literaturu, umění a kritiku*, 1969, roč. XV, č. 15, s. 25.

⁷⁸ Ibid., s. 26

⁷⁹ KUNDERA, Milan. Úvod k jedné variaci. In: KUNDERA, Milan. *Jakub a jeho pán: Pocta Denisu Diderotovi*. Brno: Atlantis, 1992, s. 7.

⁸⁰ Ibid., s. 9

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid., s. 7

Novověku, založené na individuu a jeho rozumu, na pluralismu myšlení a toleranci.“⁸³ Novověk (osvícenství, renesance) je pro Kunderu základním západoevropským duchovním odkazem, symbolem liberalismu a individualismu a protikladem ruského kolektivního ducha. Právě toto dědictví viděl však v Československu popíráno a ničeno ruským elementem. „V malé západní zemi žil jsem zánik Západu.“⁸⁴ Zde již Kundera jasně formuluje jednu z klíčových myšlenek pozdějšího *Únosu Západu*. A sice že s Československem, potažmo dalšími malými středoevropskými národy, zmirá pod sovětským jhem nejen střední Evropa, ale i Evropa jako celek – Evropa, kterou Kundera vnímá především jako duchovní a kulturní entitu spíše než kontinent či geopolitickou oblast. Formulaci „zánik Západu“ tak můžeme chápat jako metaforu pro zánik západoevropské duchovní tradice, zánik osvíceneckého odkazu, zánik hodnot, na nichž Západ spočívá.

Jako mírně problematické se v této eseji projevuje Kunderovo nakládání s pojmy odkazujícími ke geografii. Kundera hojně užívá pojem Západ, aniž by jej prostorově vymezil, právě proto, že jej vnímá jako duchovní entitu spíše než geopolitický celek. Tak si lze pravděpodobně vysvětlit absenci sousloví „střední Evropa“ v celém eseji. Československo nazývá „malou západní zemí“⁸⁵, nikoli malou středoevropskou zemí. Duchovně a kulturně zde pojímaný Západ umožňuje Kunderovi zařadit pod něj i stát geograficky ležící ve středu Evropy. Ostatně ani pojem „Evropa“ autor v textu neuvádí. Zdržuje se tedy všech čistě geografických pojmů. Hovoří výhradně o Rusku, nikoli o Sovětském svazu. Rusko zde pro Kunderu nereprezentuje státní útvar, ale opět určitou duchovní tradici, kulturu, civilizaci.

4.1.3. Únos Západu

Své myšlenky o střední Evropě Milan Kundera nejuceleněji formuloval v eseji *Únos Západu*. Esej byl poprvé publikován v roce 1983 v pařížském časopise *Le débat*⁸⁶, v dubnu následujícího roku byl otištěn v *The New York Review of Books* a následně i na stránkách dalších zahraničních periodik. V češtině vyšel až o rok později v exilovém

⁸³ KUNDERA, Milan. Úvod k jedné variaci. In: KUNDERA, Milan. *Jakub a jeho pán: Pocta Denisi Diderotovi*. Brno: Atlantis, 1992, s. 16.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Pod názvem *Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale* (Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy). V českém překladu se užívají různé verze názvu, v této práci užívám označení *Únos Západu*.

časopise *150 000 slov* (1985, roč. 4, č. 1) redigovaném Antonínem Jaroslavem Liehmem. Kundera v eseji čerpá ze své osobní zkušenosti s životem na obou stranách železné opony – v komunistickém režimu v Československu a v exilu ve Francii. To mu umožňuje nejen komplexnější pohled na středoevropskou problematiku, ale především jej to přibližuje západnímu čtenáři. Tomu je Kunderův esej především adresován. Kundera se obrací na západní publikum se snahou osvětlit mu situaci středoevropských národů, které ačkoli historicky spjaty se západem, ocitly se po roce 1945 násilně připojeny k východu – byly „uneseny“.

Kundera v této eseji nadále pracuje s pojmem Západ označujícím kulturní a nikoli geografickou oblast, jak jej zavedl již v *Úvodu k variaci*. Nadto však vyjasňuje svůj postoj k Evropě. „Zeměpisnou Evropou“⁸⁷ chápe dvě odděleně se vyvíjející části s centry v Římě a v Byzanci, které však obě sdílejí společné kořeny ve starověkém Římě a v židovsko-křesťanském myšlení, a tvoří tudíž „jediný celek“⁸⁸. Východní Evropu autor v textu ztotožňuje s Ruskem, o jiných zemích, které by považoval za východoevropské, se nezmiňuje.

Vedle „zeměpisné Evropy“ však Kundera rozlišuje ještě Evropu duchovní. „Co vlastně znamená Evropa pro Maďary, pro Čechy, pro Poláky? (...) Slovo ‚Evropa‘ není pro ně zeměpisný pojem, ale duchovní kategorie totožná se slovem ‚Západ‘.“⁸⁹ Pro středoevropské národy tak být „evropský“ znamená totéž jako být „západní“ a takové označení se pak nevztahuje k zeměpisné poloze, ale k identitě, souvisí s přináležitostí ke kulturní oblasti, k civilizaci. Středoevropanství se tak v době studené války a železné opony stává steskem po Evropě, po duchovní vlasti, od níž se cítí být odloučeno.

Kunderovo stanovisko ke vztahu mezi Evropou a Ruskem zůstává nadále nejednoznačné. Na otázku, zda „není Evropa, byť rozdělená na východ a západ, stále ještě jediný celek,“⁹⁰ si spisovatel odpovídá kladně. Tradici ruského románu zahrnuje do „společného evropského kulturního dědictví“⁹¹ a zmiňuje v minulosti probíhající „kulturní zásnuby mezi obojí Evropou.“⁹² Zároveň však lze v eseji narazit i na protirečící si formulace podobné té následující: „(...) Rusko bylo po celé devatenácté století

⁸⁷ KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 135.

⁸⁸ Ibid., s. 137

⁸⁹ Ibid., s. 135

⁹⁰ Ibid., s. 137

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

přitahováno k Evropě a přibližovalo se jí.⁹³ V této větě Kundera zcela zjevně Rusko do Evropy nezahrnuje. V této nesrovnalosti, která by mohla být považována za myšlenkovou nekonzistenci, osobně spatřuji spíše nekonzistenci pojmovou – Kundera užívá slovo Evropa s dvěma rozdílnými významy: za první jako geografickou oblast, a za druhé jako synonymum pro Západ (tj. určitou duchovní tradici). Zatímco v prvním případě Rusko do Evropy přijímá, ve druhém je vyčleňuje coby „jedinečnou, jinou civilizaci“⁹⁴, která má „jinou představu prostoru (...), jiné ponětí o čase (...), jiný způsob, jak se smát, žít a umírat.“⁹⁵

Kunderův odmítavý postoj k Rusku, jehož komunistickou podobu nazývá „radikálním popřením moderního Západu,“⁹⁶ vyvolal polemickou odezvu. Francouzský profesor slavistiky Georges Nivat se ve své odpovědi na Kunderův esej v deníku *Le débat* zastal bohaté ruské kulturní tvorby, jejíž významná část je podle jeho názoru „srostlá s evropskou kulturou.“⁹⁷ Maďarský filosof János Kis zase upozornil na dualismus střední Evropy, v níž se nerozlučně spájejí jak západoevropské, tak i východoevropské vlivy.⁹⁸ Ani český filosof Milan Šimečka nepovažoval vyloučení Ruska z Evropy za šťastné, neboť v něm neviděl řešení napjaté situace na evropském kontinentu.⁹⁹

Polohu střední Evropy definuje Kundera jako „zeměpisně uprostřed, v kulturním smyslu na Západě a v politickém na Východě.“¹⁰⁰ Nejbolestivější problém svého regionu přitom nespatřuje na úrovni politické, ale v rovině vyšší, existenciální, v zápase nikoli o politický režim, ale o zachování vlastní identity, tj. západního charakteru. „Identita národů a civilizací se obráží a soustřeďuje v tom, co vytvořil duch a čemu se říká kultura.“¹⁰¹ Proto jsou ve střední Evropě politický útisk a hrozba vlastního zániku vždy doprovázeny kulturním vzepětím. Kultura se stává nejvyšší hodnotou, která rozhoduje o přežití národa.

⁹³ KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 137.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid., s. 138

⁹⁶ Ibid., s. 143

⁹⁷ NIVAT, Georges. Rusko Pasternaka, Mandelštama, Achmatové. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 361-362.

⁹⁸ KIS, János. Ve věci střední Evropy. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 360.

⁹⁹ ŠIMEČKA, Milan. Jiná civilizace? *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 355.

¹⁰⁰ KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 135.

¹⁰¹ Ibid.

Kundera se brání přesnému geografickému vymezení středoevropského prostoru a zavádí tak pojem „střední Evropa“ jako duchovní kategorii analogickou s pojmem „Západ“. Co je Kunderova střední Evropa? „Je to kultura nebo osud.“¹⁰² Je to duchovní spřízněnost malých národů „v nejisté oblasti mezi Ruskem a Německem“¹⁰³, jejichž státnost je neustále přerušována a jež uvykly existenční nejistotě. Spojuje je proto „hluboká nedůvěra k dějinám,“¹⁰⁴ jejímiž jsou oběťmi a zajatci. Středoevropané jsou věčně utiskováni a ohroženi, díky čemuž však získali jistou prozřetelnost a nadhled, jež se člověku otevírá právě až v existenční tísní. „Tento zklamaný pohled na dějiny je zdrojem jejich kultury, jejich moudrosti, ‚nevážného ducha‘, který se posmívá velikosti a slávě.“¹⁰⁵ Promíšenost mnoha národů, jazyků a tradic na malém prostoru nadto dala vzniknout specifické, pestré a bohaté kultuře.

Kundera naznačuje, že středoevropské národy si v důsledku své zkušenosti s věčnou volbou „mezi existencí a neexistencí“¹⁰⁶, národní identitou a asimilací a pod tíhou politického útlaku, vypěstovaly neobyčejnou citlivost a úctu ke kulturním hodnotám. Kultura byla nejen alternativním prostorem pro diskusi, která se nemohla odehrávat na politické úrovni, ale zároveň byla i srdcem národního života a garantem jeho zachování. Potírání české kultury po roce 1968 proto považuje za nejnebezpečnější důsledek sovětské okupace, který uvrhnul Československo do „pokulturního období,“¹⁰⁷ kdy kultura už nezaujímalá výsostné postavení v životě společnosti.

Představa středoevropských národů jako věčných obětí, tak jak ji Kundera čtenáři nabízí, implicitně evokuje jejich bezbrannost a nevinnost. Spisovatel idealizuje nejen střední Evropu, ale i Západ, který je v eseji zosobněním pozitivních hodnot v protikladu k démonizovanému Rusku. Takto zjednodušené vidění světa bylo kriticky reflektováno například Milanem Šimečkou: „Žijeme s vědomím, že naše nešťastná poloha na hranici dvou civilizací nás předem zbavuje zodpovědnosti za tvar národního osudu. (...) Je příjemné číst, že nás i Kundera zbavuje před světem vší viny.“¹⁰⁸ Nejen Šimečka, ale i historik Milan Hauner ve svých reakcích na esej důrazně upozorňuje, že to byli především

¹⁰² KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 139.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 141

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*, s. 140

¹⁰⁷ *Ibid.*, s. 143

¹⁰⁸ ŠIMEČKA, Milan. Jiná civilizace? *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 353.

sami Čechoslováci, kteří se v komunistickém režimu aktivně podíleli na ničení české kultury.¹⁰⁹

V tomto kontextu je zajímavé srovnat, co Kundera mnohem později napsal o černobílém vidění historie v eseji *A co když nás tragično opustilo* z roku 2005. „Po příkladu boje proti nacismu veškeré současné politické dějiny jsou od té doby viděny a žity jako boj dobra proti zlu,“¹¹⁰ píše autor v textu a připomíná čtenáři relativitu světa i událostí, jejíž optikou jsou oba protivníci „zároveň spravedliví i vinní.“¹¹¹ V eseji *Únos Západu* se ale sám dopustil toho, co později nazývá „naivní interpretací“¹¹² dějin, tedy jednoznačného stanovení dobré a zlé strany konfliktu.

Jinou důraznou výtkou vůči *Únosu Západu* byl eklecticismus na poli historických faktů. Především stanovení roku 1945 jako ústředního mezníku v osudu střední Evropy, a sice zcela na úkor důležitosti roku 1938 a devastujících důsledků nacistické okupace. V této souvislosti Milan Hauner esejistovi vyčítá, že „do té míry podléhá emocím, že je schopen překroutit historická fakta.“¹¹³ Při pozorném čtení Kunderovy eseje ale zjistíme, že počátek střeoevropské tragédie neklade do roku 1945, nýbrž už do roku 1918, kdy se rozpadla habsburská nadnárodní říše.

Kunderův esej posloužil jako manifestace sebeidentifikace Střeoevropanů se Západem, jeho zásadní význam však spatřuji v pojetí střeoevropské situace jako varovného příkladu pro celou evropskou společnost. „V moderním světě, v němž má moc tendenci soustřeďovat se v rukou několika velkých zemí, hrozí všem evropským národům, že se stanou malými národy a budou sdílet jejich osud. V tomto smyslu předjímá střední Evropa osud Evropy vůbec, a její kultura nesmírně nabývá na významu.“¹¹⁴ *Únos Západu* je vlastně především apelem na samotný Západ, aby neztratil svou vlastní identitu a nepřestával hájit duchovní hodnoty, jichž se stal symbolem.

Ze svého francouzského exilu Kundera konstatuje, že „Evropa si nepovšimla ztráty tohoto kulturního domova (střední Evropy, pozn.), protože Evropa už nechápe svou

¹⁰⁹ HAUNER, Milan. Dopis redakci The New York Review of Books. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 359.

¹¹⁰ KUNDERA, Milan. *A co když nás tragično opustilo*. In: KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis, 2014, s. 55-56.

¹¹¹ *Ibid.*, s. 55

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ HAUNER, Milan. Dopis redakci The New York Review of Books. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 356.

¹¹⁴ KUNDERA, Milan. *Únos Západu. Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 141.

jednotu jako jednotu kulturní.“¹¹⁵ Zatímco v celé moderní éře byla kultura „výrazem nejvyšších hodnot, v nichž evropské lidství chápalo, definovalo a identifikovalo sebe samo jako evropské,“¹¹⁶ v Evropě 80. let se podle Kundery kultura z veřejného života pomalu vytrácela. Na rozdíl od střední Evropy, pro niž je kultura spjata s přežitím („jedině ve světě, který si zachová svůj kulturní rozměr, může střední Evropa ještě uhájit svou identitu“¹¹⁷), však politicky a hospodářsky silná západní Evropa její odchod nevnímá tragicky, ba nezaznamenává jej téměř vůbec. Zeměpisná Evropa zůstává, Kunderova duchovní Evropa se vytrácí: „(...) v samotné Evropě se už Evropa nepovažuje za hodnotu.“¹¹⁸

4.1.4. Zneuznávané dědictví Cervantesovo

Esej *Zneuznávané dědictví Cervantesovo* byl poprvé publikován v roce 1983 v časopise *Le Nouvel Observateur*¹¹⁹ a o tři roky později vyšel jako první část knihy *L'art du roman* (Umění románu) v nakladatelství Gallimard. Autorem počestěnou verzi otiskl v roce 2001 časopis *Host*, v roce 2005 vyšla knižně v nakladatelství Atlantis.

Hned v úvodu eseje si Kundera společně s Edmundem Husserlem definuje význam přízviska „evropský“ – to pro něj označuje „duchovní identitu prostírající se za zeměpisnou Evropu (například do Ameriky) a sahající svými kořeny ke staré řecké filosofii.“¹²⁰ Ve vývoji evropského románu pak Kundera spatřuje zrcadlo existenčního pocitu v Evropě, jenž se posunul od všemocného individua renesance až k člověku dostiženému dějinami a bezmocnému vůči „nad-lidské síle (...) společnosti“.¹²¹ Tuto změnu, kdy novověkem zrozená racionalita v konečném důsledku zničila všechny mravní hodnoty a nastolila vládu iracionality (válka, byrokracie, totalita), a již Kundera nazývá „terminálním paradoxem Novověku“¹²², odhalili podle něj ve svých dílech jako první právě středoevropští romanopisci po první světové válce, po zániku habsburské říše, po počátku konce střední Evropy. V díle Franze Kafky, Jaroslava Haška, Robert Musila i

¹¹⁵ KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 141.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 142

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 144

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Po názvem *Et si le roman nous abandonne? (A co když nás román opustí?)*.

¹²⁰ KUNDERA, Milan. Zneuznávané dědictví Cervantesovo. In: KUNDERA, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. Brno: Atlantis, 2005, s. 9.

¹²¹ *Ibid.*, s. 16

¹²² *Ibid.*, s. 19

Hermann Brocha nachází Kundera střet člověka s dějinami, které jsou „neosobní, nezvládnutelné, nevypočitatelné, nesrozumitelné – a nikdo jim neunikne.“¹²³

Esejem prostupuje Kunderova osobní zkušenost s totalitním politickým systémem a s umlčením románů státní cenzurou a ideologií. „Tehdy se prokázalo se vší jasností, že román je smrtelný; stejně smrtelný, jako je smrtelný novověký Západ.“¹²⁴ Duch románu symbolizuje Kunderovi nezávislost myšlení a relativitu poznatelného světa, je tak vtělením tradice evropského novověku a zároveň popřením totalitarismu. Středoevropské autory pak vidí jako vizionáře konce novověku a jejich osud jako varování pro celou Evropu. „Právě v této střední Evropě totiž (...) Západ mohl vidět smrt Západu nebo přesněji amputaci kusu sebe sama, když Varšava, Budapešť a Praha byly pohlceny ruským impériem.“¹²⁵

Esej tedy obsahuje dva pro Kunderu typické motivy: nerovný boj člověka s dějinami a středoevropskou zkušenost jako varování pro západní Evropu.

4.1.5. Die Weltliteratur

Esej s názvem *Die Weltliteratur* vyšla v roce 2005 v knize *Le Rideau: essai en sept parties* (Opona: esej o sedmi částech). Do češtiny Milan Kundera přeložil první část tohoto textu, která byla otištěna v časopise *Host* v roce 2008.

Kundera v tomto eseji předestírá kondenzovanou verzi všech zásadních rysů své představy o střední Evropě, neredukovatelné na prostor pevně vymezený státními hranicemi. Zcela zásadní pro Kunderovo vnímání středoevropské jednoty je vědomí, že tato jednota není důsledkem přání, rozhodnutí ani cílené činnosti středoevropských národů nebo států. Jejich osudy totiž byly formovány neovladatelným dějinným proudem a výsledkem působení takového proudu je i sama střední Evropa.¹²⁶ Kunderova střední Evropa je proto především životním pocitem. Sdíleným životním pocitem malých národů, jejichž národní dějiny se sice liší v konkrétnostech, ale představují tutéž typovou situaci: nerovný souboj mezi člověkem a valícím se proudem dějin.

¹²³ KUNDERA, Milan. Zneuznávané dědictví Cervantesovo. In: KUNDERA, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. Brno: Atlantis, 2005, s. 20.

¹²⁴ Ibid., s. 23

¹²⁵ Ibid., s. 20

¹²⁶ KUNDERA, Milan. Die Weltliteratur. In: KUNDERA, Milan. *The Curtain: an essay in seven parts*. London: Faber and Faber, 2007, s. 45-47.

Obžaloba dějin a povzdech nad údělem malého národa jsou s Kunderovým střeoevropským diskurzem nerozlučně spjaty. Mocenská asymetrie ve vztahu mezi velkými a malými národy je pro střední Evropu bezpochyby určující. Kundera však občas sklouzává k mírně sebelítostivé lamentaci, která střeoevropské národy přetváří ve slabé loutky bez vůle a zbavuje je odpovědnosti za vlastní osud. Ten je totiž výhradně v rukou silnějších sousedů či nelítostné historie.¹²⁷

Rozlišuje-li Kundera v jiné eseji ze souboru *Le Rideau* mezi faktickou pamětí (vzpomínka na událost) a existenční pamětí (vzpomínka na prožitek události) a tvrdí-li, že jen existenční paměť nám umožňuje pochopit určité životní situace a rozhodnutí,¹²⁸ pak lze toto tvrzení velmi dobře aplikovat právě i na jeho představu střední Evropy. Střední Evropa jako pocit je přístupná primárně skrze existenční paměť a její vysvětlení na základě politologických či geografických pojmů často selhává. Ostatně zdá se, že i sám Kundera si své střeoevropanství nejpálčivěji uvědomil až v momentech kontrastního srovnání. Prvním takovým momentem bylo srovnání s východní Evropou po začlenění Československa do východní bloku, druhým momentem potom srovnání se západní Evropou po jeho emigraci do Francie. Ačkoli se totiž Kundera jako Střeoevropan rozhodně hlásí k duchovní tradici Západu, shledává mezi chápáním téže tradice ve střeoevropských a západoevropských podmínkách odlišnosti dané rozdílným dějinným vývojem.¹²⁹

4.1.6. Zahradou těch, které mám rád

Knižní soubor krátkých esejů *Zahradou těch, které mám rád* vyšel v roce 2014 v nakladatelství Atlantis. Texty byly napsány v rozmezí let 1989 až 2008 a knižně poprvé vyšly v roce 2009 spolu s dalšími eseji v souboru *Une rencontre* (Setkání) v nakladatelství Gallimard.

V textech věnovaných převážně umění románu se opakovaně objevuje a opětovně ztrácí střeoevropský motiv. Střední Evropa, o které zde Kundera píše, je do značné míry zbavena geografických a politických atributů a spisovatel ji vnímá především jako

¹²⁷ Viz KUNDERA, Milan. Die Weltliteratur. In: KUNDERA, Milan. *The Curtain: an essay in seven parts*. London: Faber and Faber, 2007, s. 32-35.

¹²⁸ KUNDERA, Milan. The Novel, Memory, Forgetting. In: KUNDERA, Milan. *The Curtain: an essay in seven parts*. London: Faber and Faber, 2007, s. 155-157.

¹²⁹ KUNDERA, Milan. Die Weltliteratur. In: KUNDERA, Milan. *The Curtain: an essay in seven parts*. London: Faber and Faber, 2007, s. 48-49.

kulturní oblast specifickou svým uměním. Jedinečnost střeoevropské kultury demonstruje Kundera na svébytném vývoji střeoevropského románu. Klíčová je pro něj v tomto ohledu „zmeškaná“ renesance, čímž míní „zmeškanou svobodu imaginace; zmeškaný kritický rozum, provokativní a neuctivý; zmeškaný smysl pro skutečnost; zmeškaný hedónismus; zmeškanou erotiku; zmeškaný humor.“¹³⁰ Dostatečně neprožitou renesanci si však střeoevropští spisovatelé s o to větší intenzitou nahrazují v prvním třicetiletí dvacátého století („nádherné dvacáté století, žíznlivé všeho, co střeoevropské dějiny zameškaly“¹³¹), kdy se vracejí k renesančním hodnotám a transformují je do podoby moderního románu.

Jako představitele střeoevropské tvůrčí exploze na poli moderního románu jmenuje Kundera pravidelně Hermanna Brocha (jehož považuje za zakladatele moderního románu vůbec), Franze Kafku, Roberta Musila a Witolda Gombrowicze. Modernismus těchto střeoevropských romanopisců se podle Kundery specificky odlišoval od modernismu západního, jehož doménou se stal nikoli román, nýbrž lyrická poezie. Vedle toho byl „na západ od střední Evropy avantgardistický modernismus dětinsky antitradiční,“¹³² zatímco „Gombrowicz nechtěl naivně popírat tradici, ale spíš ji přebudovat, přestavět, přehodnotit.“¹³³ Tento Kunderův postřeh upomíná na jeho charakteristiku střední Evropy v *Únosu Západu*: „(...) je ve střeoevropských revoltách pokaždé cosi konzervativního, skoro anachronického: zoufale se pokoušejí obnovit minulost, minulost kultury, minulost moderního věku.“¹³⁴

Kunderova střední Evropa z historické perspektivy v první fázi zaostává ve vývoji za Západem, ve druhé se pak se zpožděním chápe hodnot, které Západ mezitím už pomalu opouští, a stává se jejich ochranitelem. Rozčarování a zklamání z postupného kulturního úpadku Západu ostatně Kundera ve svých eseích projevuje často: „(...) ve Francii na začátku osmdesátých let jsem poprvé zažil pocit, (...) že jsem se octl v ‚období po-umění‘, ve světě, z něhož umění mizí, protože mizí jeho potřeba, citlivost a láska pro ně.“¹³⁵ Toto vzájemné nepochopení ještě silněji vyvstává v Kunderově srovnání Pražského jara 1968

¹³⁰ KUNDERA, Milan. Rabelais a jeho synové: Dialog s Guy Scarpettou. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 42.

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid., s. 42-43

¹³³ Ibid., s. 43

¹³⁴ KUNDERA, Milan. *Únos Západu*. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 144.

¹³⁵ KUNDERA, Milan. To není můj svátek. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 56.

a Pařížského května téhož roku. Zatímco občanské nepokoje v Paříži vidí spisovatel jako „veselé popření současné evropské kultury, která se náhle jevila jako nudná, oficiální a nemocná,“¹³⁶ pražské události byly „obranou té stejné kultury dušené v Čechách blbostí ideologie.“¹³⁷

Zásadní změnou dvacátého století je pro Kunderu změna vztahu člověka k dějinám. Pociťuje se vši silou tíhu dějin a jejich převahu nad svým životem. Tento obrat podle něj pocítili lidé obzvláště silně ve střední Evropě, v tom „utopeném světě“¹³⁸ (řeceno s Danilem Kišem), který se stal ve dvacátém století „koncentrací evropského dramatu.“¹³⁹ Je to právě tento životní pocit, v němž Kundera spatřuje původ specifčnosti středoevropského humoru. „V různých částech světa se lidé smějí různě. (...) Humor Škvoreckého (stejně jako humor Haška a Hrabala) je humor těch, kteří nemají moc, nebojují o moc a považují Dějiny za starou čarodějnici, jejíž morální proklamace probouzejí jejich smích.“¹⁴⁰ A je to právě tento „duch nevážného, antimoralistního, antiideologického“¹⁴¹, v němž se středoevropská literatura (a potažmo středoevropská nátura) projevuje ve své velikosti.

V neposlední řadě je specifčnost středoevropské kultury pro Kunderu symbolizována také barokem, které bylo ve své citové zaměřenosti svého času protipólem francouzského racionalismu a sjednocovalo středoevropský prostor.¹⁴² Ten autor považuje za silně poznamenaný „historickou pamětí baroka, která dělá spisovatele hypercitlivého na svod fantastické a snové fantazie“¹⁴³. Duch baroka prostupuje i Kunderovu vzpomínku na jeho rodnou zemi, „zemi barokních kostelů, barokních hřbitovů, barokních soch, s jejich posedlostí smrtí, s posedlostí tělem, které odchází, které

¹³⁶ KUNDERA, Milan. O dvou velkých jarech a o Škvoreckých. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 59.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ KUNDERA, Milan. Věrný Rabelaisovi a surrealistům zkoumajícím sny. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 65.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ KUNDERA, Milan. O dvou velkých jarech a o Škvoreckých. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 60.

¹⁴¹ Ibid., s. 60-61

¹⁴² Srov. KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*, 1986, č. 1, s. 140.

¹⁴³ KUNDERA, Milan. Arci-román. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 45.

už nepatří živým, ale které, i když se rozpadá, nepřestává být tělem, tedy předmětem lásky, něhy, touhy.“¹⁴⁴

Svébytnost střeoevropské kultury vidí ale Kundera nejen v jejím historickém vývoji a stylu, ale zároveň i ve významu, který jí byl v této oblasti historicky přikládán. „Český národ se nezrodil (během svých několika znovuzrození) díky svým vojenským vítězstvím, ale díky své literatuře.“¹⁴⁵

4.2. Josef Kroutvor

Esejista, básník a historik umění Josef Kroutvor se narodil v roce 1942 v Praze. Vystudoval Filosofickou fakultu UK a v září 1968 odjel na roční studijní pobyt do Francie. Po návratu do Československa pracoval v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze a začal publikovat v řadě kulturních periodik (př. *Orientace*, *Host do domu*, *Sešity pro mladou literaturu*), mezi nimi i v samizdatovém časopise *Spektrum* či exilovém tisku *Listy a Svědectví*. Svou tvorbu vydával rovněž knižně v samizdatu. Literárně činný zůstal i po roce 1989.

4.2.1. Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny

Esej *Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny*¹⁴⁶ byl v roce 1981 ve zkrácené verzi a pod názvem *Střední Evropa: Torzo omílané historií* otištěn v samizdatovém čtvrtletníku *Svědectví*. V roce 1988 vyšel knižně v souboru esejů *Potíže s dějinami* v samizdatové edici Prostor.

Způsob, jímž Josef Kroutvor o střední Evropě uvažuje a píše, zdůrazňuje její neuchopitelnost. Kroutvorova střední Evropa je ještě mlhavější a prchavější než ta Kunderova. K její abstraktní esenci přispívá v Kroutvorově textu jednoznačná převaha společenských, uměnovědných a psychologických hledisek nad aspekty politickými. Reflexe dobové politické situace ve střední Evropě se v eseji projevuje jen v omezené míře. Autor se spíše vrací k minulosti regionu, kde pátrá po okolnostech zrodu střeoevropanství.

¹⁴⁴ KUNDERA, Milan. Zezdola k různým přivoniš. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 76.

¹⁴⁵ KUNDERA, Milan. O dvou velkých jarech a o Škvoreckých. In: KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014, s. 63.

¹⁴⁶ Josef Kroutvor v celém eseji užívá sousloví Střední Evropa s velkým počátečním písmenem. V citacích je tato forma zachována.

Středoevropskou atmosféru a charakteristické vlastnosti regionu přibližuje Kroutvor čtenáři pomocí četných metafor. Střední Evropa je oblastí „stojaté vody“¹⁴⁷, „plochých nohou“¹⁴⁸ a „zlaté střední cesty“, místem, kde je „všechno (...) podřízené všeobecnému průměru.“¹⁴⁹ Osudem střední Evropy je „neustálá krize“, panují tu „malé poměry“¹⁵⁰ a „ideálem bytí je přežití“.¹⁵¹ Symbolem inklinace k průměrnosti, pasivitě a anonymitě je pro Kroutvora středoevropská záliba v *biedermeieru*, který je „barikádou střední Evropy“,¹⁵² jejíž hranice se s „jistotou poznají jen po čichu.“¹⁵³ Už z tohoto popisu je zřejmá značná plastičnost Kroutvorova pohledu na region, který je ke středoevropské povaze daleko kritičtější, než tomu je v případě Milana Kundery.

Po obtisku středoevropanství, obrazu oblasti i charakteristice obyvatel pátrá Kroutvor v literární tvorbě středoevropských autorů. Střední Evropu skládá jako mozaiku ze střípků děl Josepha Rotha, Roberta Musila, Bruno Schulze, Franze Kafky, Jaroslava Haška a dalších. Za nejvhodnější zrcadlo společnosti považuje Kroutvor ze všech druhů umění právě literaturu, protože „slovo musí svědčit o tom, co je zde, právě tady a nikde jinde.“¹⁵⁴ Kulturu v této oblasti popisuje jako „labyrint“ a „mnohafasetový celek“¹⁵⁵, jenž dosáhl vrcholu své plodnosti ještě v letech před první světovou válkou. Střední Evropu tohoto údobí vidí Kroutvor jako „malý velký Babylón, kde se mísí jazyky, lidé, myšlenky“¹⁵⁶ a kde právě mísením mnoha vlivů byl utvářen jedinečný středoevropský charakter. Spisovatel zdůrazňuje význam kultury pro život malého středoevropského národa: „Kultura je politikou malého národa, kulturou si dokazuje své bytí a dává o sobě vědět.“¹⁵⁷

Ústřední postavení zaujímá v Kroutvorových úvahách o střední Evropě člověk, občan – Středoevropan. Zásadní vliv na formování jeho charakteru připisuje dějinám. Podobně jako Kundera hovoří i on o určitém zlomu, který přinesl počátek dvacátého

---

¹⁴⁷ KROUTVOR, Josef. *Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny*. In: KROUTVOR, Josef. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990, s. 50.

¹⁴⁸ *Ibid.*, s. 49

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 62

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 70

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*, s. 49

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 55

¹⁵⁵ *Ibid.*, s. 54

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 57

¹⁵⁷ *Ibid.*, s. 54

století, kdy „lidé začali tušit přímo pod nohama nebezpečí neboli dějiny.“¹⁵⁸ Oba autoři sdílejí přesvědčení o specifickém vztahu Středoevropanů k dějinám a oba hovoří o jejich špatné zkušenosti s nimi. Dějiny bývají v tomto regionu „důvodem k pláči, v šťastnějším případě k anekdotě,“¹⁵⁹ píše Kroutvor. Středoevropskou situaci vnímá v evropském kontextu jako specifickou a zavádí pro ni pojem *nedějinnost*. „Středoevropská nedějinnost se nachází (...) mezi západními dějinami a východní bezdějinností, mezi dynamickým a statickým principem dějin.“¹⁶⁰ Směrem od západu k východu dějin postupně ubývá a odtud pramení ona zatuchlost středoevropského prostoru, „kterému chybí právo na vlastní dějiny“¹⁶¹, kde panuje „existenciální nuda“¹⁶², historický čas se rozpadá a dějiny se drojí. Přes střední Evropu se sice valí „cizí“ dějiny, její vnitřní svět však zůstává nedotčen, její obyvatelé o ně nemají zájem, žijí si svůj „všední život mimo dějiny.“¹⁶³ V důsledku toho nabývá monstrózně na významu šedá každodennost, detail a banalita. Naopak „dějiny připomínají spíše nezvaného hosta, vetřelce, který se dere do soukromí.“¹⁶⁴

Středoevropská mentalita je v Kroutvorových očích produktem právě této specifické zkušenosti s dějinami. Ta podle něj může mít dvojitý účinek: u intelektuálně založeného jedince vyvolá existenciální nejistotu a tíseň, u lidového typu se stane podnětem vtipné hospodské historiky. Těžkomyslnost a přehnané veselí, moralismus a anekdota, deprese a humor jsou tak protipóly téže středoevropské existence. Za ukázkové příklady těchto typů poslouží Franz Kafka a Jaroslav Hašek. Ve střední Evropě se „z melancholie rodí groteska, z grotesky zbývá melancholie.“¹⁶⁵

Metaforou střední Evropy je Kroutvorovi rozpad, rozklad, fragmentace. „Ve střední Evropě neexistuje kontinuita dějin, dějiny se neustále rozpadají, doba ani člověk nemají čas vyžrát.“¹⁶⁶ Středoevropan se tomuto vývoji přizpůsobil, naučil se přežít, jeho charakter se ale pokřivil. Kroutvor poukazuje na nelichotivé znaky české povahy: na českou pasivitu („všichni chtějí revoluci spíše vidět, než ji dělat“¹⁶⁷), opatrnickví

¹⁵⁸ KROUTVOR, Josef. Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny. In: KROUTVOR, Josef. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990, s. 55.

¹⁵⁹ *Ibid.*, s. 62

¹⁶⁰ *Ibid.*, s. 66

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² *Ibid.*, s. 67

¹⁶³ *Ibid.*, s. 63

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 62

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 69

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 63

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 77

(„opatrnost je matkou české moudrosti“¹⁶⁸), lásku k průměrnosti („ohrožený člověk utíká sám k průměrnosti“¹⁶⁹) a k anonymitě – nepřátelské dějiny naučily českého člověka tak střídát převleky, „že často neví, kdo vlastně je, jako by se anonymem už narodil.“¹⁷⁰ Český člověk je produktem malých poměrů, divákem velkých dějin, bez morálky a občanského vědomí, je „vlažně loajální,“¹⁷¹ tvoří „mnoho politických anekdot, ale žádné veřejné mínění.“¹⁷²

Zvláštní pozornost věnuje Kroutvor Haškovu Švejkovi, zamýšlí se nad tím, jakým typem člověka Švejk vlastně je a proč se u Čechů těší takové oblibě. Konstatuje, že „podřízené postavení vždy vyvolává špatné sekundární vlastnosti, zejména lstivost, mazanost, prohanost“¹⁷³ a hned nato se táže, zda „nemáme tak trochu duši sluhů“, zda nám „nepřisoudily (...) střeoevropské dějiny tento způsob poloexistence.“¹⁷⁴ Švejk sám proplová životem i knihou v pasivní divácké roli, která přímo vybízí ke glosování okolního dění. Kroutvor naznačuje, že humor souvisí s českou pasivitou. „Obrazně řečeno, každý vtip je pohledem z rohu. (...) Je v tom i jistá mazanost, škodolibost, potměšilost, ale i kus poznání, chytráctví, moudrosti.“¹⁷⁵

Střeoevropští autoři mají podle Kroutvora „zvláštní smysl pro civilní absurditu stísněného prostoru“¹⁷⁶, s obzvláštní bystrostí nahlízejí tragikomedii života. Podobné prvky, jaké nachází v románech první poloviny 20. století o životě za posledních let habsburské monarchie, shledává například i v Hrabalově tvorbě z 50. let. V knize vzpomínek a esejů *Setkávání s Hrabalem* (2014) píše, že jeho dílo „vypovídá o situaci člověka, jehož šancí je právě humor“¹⁷⁷ a v jeho poezii rovněž pociťuje onu ubíjející každodennost života mimo dějiny.¹⁷⁸ V této nedějinnosti se pak pro střední Evropu zcela

¹⁶⁸ KROUTVOR, Josef. Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny. In: KROUTVOR, Josef. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990, s. 61.

¹⁶⁹ *Ibid.*, s. 69

¹⁷⁰ *Ibid.*, s. 70

¹⁷¹ *Ibid.*, s. 65

¹⁷² *Ibid.*

¹⁷³ *Ibid.*, s. 86

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 95

¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 55

¹⁷⁷ KROUTVOR, Josef. Úvodem. In: KROUTVOR, Josef. *Setkávání s Hrabalem*. Praha: Pulchra, 2014, s. 13-14.

¹⁷⁸ KROUTVOR, Josef. Barvotisky Bohumila Hrabala. In: KROUTVOR, Josef. *Setkávání s Hrabalem*. Praha: Pulchra, 2014, s. 51. (Text vyšel původně v samizdatu v Praze roku 1984.)

typicky „anekdota v Hrabalově podání setkává s velkou historií, tak absurdní a odcizenou lidské každodennosti, potřebám, zábavám a touze člověka.¹⁷⁹“

Po druhé světové válce „jediné prásknutí panského biče nad hlavami miliónů rozdělilo napříč starý kontinent“¹⁸⁰ a pro střední Evropu, která měla kontinent udržovat v rovnováze, už nezbylo místo. Stejně jako Kundera se ovšem i Kroutvor domnívá, že „jako kulturní pojem nepřestala existovat ani po rozdělení Evropy na Východ a Západ.“¹⁸¹ Shodně také nachází přirozenou historickou inklinaci středoevropského regionu k Západu. „Kultura k nám vždy přicházela ze Západu a také k Západu se obracela. (...) Dialog se Západem je pro nás duchovní nezbytností.“¹⁸²

Kroutvor nastalou situaci považuje v této eseji z 80. let minulého století za stejně nepřirozenou jako Kundera. I on vidí, že střední Evropa je „torzo neustále omílané historií“¹⁸³, z něhož už zůstávají pouze zbytky. Jeho popis je však přesto civilnější, méně dramatický, prostupuje jím více důvěry. Ví, že střední Evropa nadále přežívá „v mentalitě lidí, v obyčejném každodenním životě, ale také v umění, především v literatuře.“¹⁸⁴ A právě tento modus života je střední Evropě koneckonců nejvlastnější, je to pro ni stav dokonce typický, neboť se jen zřídka ve své historii mohla realizovat na politické úrovni.

Esej Josefa Kroutvora je psána pro domácí publikum, pro české čtenáře, pro Středoevropany. Autor proto nemusí objasňovat pro národní kulturu a identitu nepříjemnou politickou situaci, nezabývá se popisem dobových okolností, které čeští čtenáři důvěrně znají. Obrací se naopak do minulosti, v níž hledá poučení i inspiraci. Především však s humorem a s láskou, a přece neoblomně, nastavuje zrcadlo středoevropské povaze a upozorňuje i na její slabé stránky.

---

¹⁷⁹ KROUTVOR, Josef. *Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny*. In: KROUTVOR, Josef. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990, s. 141.

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 101

¹⁸¹ *Ibid.*, s. 54

¹⁸² *Ibid.*, s. 76

¹⁸³ *Ibid.*, s. 101

¹⁸⁴ *Ibid.*

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem prováděla kvalitativní analýzu esejů Milana Kundery a Josefa Kroutvora. Cílem bylo představit čtenáři, jak zmínění autoři uvažují o střední Evropě.

Obraz střední Evropy v díle obou esejistů sdílí mnohé společné rysy. Pro Kunderu i Kroutvora je střední Evropa spíše záležitostí ducha nežli geografie – v jejich podání je prchavým geniem loci, světonázorem, osudem či způsobem života. Oba autoři se shodují na nemožnosti vytyčení jejích pevných geografických nebo politických hranic. Určující pro podobu jejích střední Evropy je nejen pozice na pomezí mezi germánským a slovanským světem, ale především osídlení malými národy. Malý národ je důležitým pojmem ve středoevropské koncepci obou esejistů. Právě povaha malých národů, neustále obhajujících svou existenci a kulturní svébytnost vůči mocnějším sousedům, utváří charakter středoevropského regionu.

Kundera i Kroutvor rovněž shodně zdůrazňují specificky úzké sepětí kulturního a politického života ve střední Evropě. Poukazují na skutečnost, že přežití národní kultury je v této oblasti spojeno s otázkou přežití národa samého. Oba esejisté také hovoří o existenci nadnárodní sdílené středoevropské kultury, která se utvořila mísením mnoha rozdílných národních, jazykových a kulturních vlivů. Její odraz spatřují především ve středoevropské literatuře.

Dalším významným společným znakem představy o střední Evropě u obou autorů je jejich kritický vztah k dějinám. Esejisté je ve svých esejích personifikují a přisuzují jim zcela zásadní vliv na podobu středoevropského regionu a na charakter místní populace. Autoři dějiny vnímají jako nepřátelské vůči obyvatelům střední Evropy a vykreslují je jako hrozivou vlnu valící se Středoevropanům nad hlavami. V tom, co z tohoto stavu vyvozují, se však Kundera s Kroutvorem rozcházejí.

Milan Kundera od klíčového obrazu malých slabých národů čelících mocnému proudu dějin odvíjí lehkou heroizaci středoevropských obyvatel, kteří stojíce sami proti světu, musejí znovu a znovu obhajovat svou identitu a existenci. Zasazením do schématu slabý versus silný navíc Kundera přisuzuje středoevropským národům roli věčných obětí, a implikuje tak jejich univerzální nevinnost a bezbrannost. Naopak Josef Kroutvor je vůči středoevropskému charakteru výrazně kritičtější a ve své esejí pojmenovává řadu jeho

nelichotivých rysů. Jejich původ přitom spatřuje v téže neblahé zkušenosti Středoevropanů s dějinami, která podle něj způsobila pokřivení jejich mentality.

Další patrný rozdíl mezi oběma autory spočívá v míře politizace obrazu střední Evropy. Do úvah Milana Kundery se dobová politická situace promítá silněji, než je tomu u Josefa Kroutvora. Kunderův středoevropský diskurz je nerozlučně spjat s kritikou jaltského systému a esejista často užívá negativní definice středoevropské identity na základě jejího vymezení vůči Rusku. Kroutvor svou střední Evropu naopak hledá a nachází spíše v minulosti.

Milan Kundera ze své pozice exulanta žijícího ve Francii zasazuje středoevropskou zkušenost do širšího západoevropského kontextu, a získává tak jinou, vnější optiku. Ve svých esejích se obrací na západní čtenáře, přibližuje jim osud vzdáleného středoevropského regionu a vyvozuje z něj varování pro soudobou západoevropskou společnost. Josef Kroutvor ve své esejí daleko více promlouvá sám k sobě a ke svým krajanům, k Čechům – Středoevropanům, pídí se po znacích své identity, nahlíží sám sobě i jiným do duše, nastavuje si kritické zrcadlo. Zatímco Kunderova střední Evropa je tak svého způsobu vnějším manifestem vlastní identity, Kroutvorova střední Evropa zdá se být daleko více jejím vnitřním hledáním.

Závěrem bych ráda podotkla, že věřím, že hledání vlastní identity je ve středoevropském prostoru i nadále aktuální, a proto jistě není beze smyslu znovu číst eseje v této práci analyzované i jiné věnující se středoevropské problematice. Při jejich četbě, jako i při samotném uvažování o střední Evropě však musíme být zdravě (sebe)kritičtí a vyvarovat se neblahého komplexu malosti. Proto bych svoji práci ráda uzavřela citátem Claudia Magrise: „Malý národ se musí zbavit opovržení a lhostejnosti velkých (...), ale musí se také zbavit svého komplexu malosti, pocitu, že tento dojem je třeba neustále napravovat či vyvracet, anebo naopak se jím honosit jako znakem své vyvolenosti.“¹⁸⁵ Tato slova bychom měli mít na paměti jak při kritickém čtení, tak při svém budoucím sebehledání.

---

¹⁸⁵ MAGRIS, Claudio. *Dunaj*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 242.

Summary

In this bachelor's thesis, I performed a qualitative analysis of selected essays of Milan Kundera and Josef Kroutvor. The aim was to show how these writers reflect on Central Europe. The analysis demonstrated that the images of Central Europe in the work of both authors share several common features. For both, Central Europe is rather a matter of spirit, *genius loci*, world view or destiny than of firmly set geographical or political borders. They both see the unique character of this region being formed by its numerous small nations and affected by their eternal struggle to defend their very existence against mighty neighbours.

Both authors also point out the blurring border between politics and culture in the Central European region. For Central European nations, to maintain their free and authentic cultural life is said to be a matter of national survival as such. Moreover, the mix of diverse national, linguistic and cultural influences is said to have given birth to distinctive Central European transnational culture. Both essayists believe that the essence of this culture is captured in the Central European literature above all.

Kundera and Kroutvor also share critical attitude towards history. They both agree, that Central Europe only had had bad experiences with it. In their essays, they perceive history as a hostile element, as a huge pitiless wave rushing over the heads of the inhabitants of Central Europe. Both authors ascribe to history a fundamental impact on the nature of Central Europeans. Nevertheless, while Kundera tends to slightly heroize them as the eternal victims, Kroutvor applies much more criticism when approaching the Central European nature. He supposes that it has been distorted under the weight of history.

Furthermore, Milan Kundera's image of Central Europe is more influenced by the period political situation, that is by the division of European continent in two separated blocks, than in the case of Josef Kroutvor. Josef Kroutvor turns away from the present to search the roots of his Central Europe in the past. Last but not least, Kundera gains a new perspective in his exile in France and in the essays, he tries to give a sense of Central European region to the West European readers, for whom it is a rather unknown topic. On the other hand, Kroutvor seems to be rather addressing himself and his compatriots, looking close in the mirror, searching for their own identity.

Použitá literatura

Primární literatura

KROUTVOR, Josef. Potíže Střední Evropy: anekdota a dějiny. In: KROUTVOR, Josef. *Potíže s dějinami*. Praha: Prostor, 1990, s. 49-103. ISBN 80-85190-01-X.

KROUTVOR, Josef. *Setkávání s Hrabalem*. Praha: Pulchra, 2014. 165 s. ISBN 978-80-87377-99-4.

KUNDERA, Milan. Úvod k jedné variaci. In: KUNDERA, Milan. *Jakub a jeho pán: Pocta Denisi Diderotovi*. Brno: Atlantis, 1992, s. 7-17. ISBN 80-7108-032-2.

KUNDERA, Milan. *Slova, pojmy, situace*. Brno: Atlantis, 2014. 89 s. ISBN 978-80-7108-344-3.

KUNDERA, Milan. *Zneuznávané dědictví Cervantesovo*. Brno: Atlantis, 2005. 46 s. ISBN 80-7108-258-9.

KUNDERA, Milan. *The Curtain: an essay in seven parts*. London: Faber and Faber, 2007. 168 s. ISBN 978-0-571-23281-9.

KUNDERA, Milan. *Zahradou těch, které mám rád*. Brno: Atlantis, 2014. 106 s. ISBN 978-80-7108-346-7.

KUNDERA, Milan. Český úděl. *Listy. Týdeník svazu československých spisovatelů*. Praha: Svaz čs. spisovatelů, 1968, roč. 1, č. 7-8, s. 1-5. ISSN 1210-1222.

KUNDERA, Milan. Radikalismus a exhibicionismus. *Host do domu. Čtrnáctideník pro literaturu, umění a kritiku*. Brno: Svaz čs. spisovatelů, 1969, roč. XV, č. 15, s. 24-29.

KUNDERA, Milan. Únos Západu. *Proměny: čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění*. New York: Československá společnost pro vědy a umění, 1986, č. 1, s. 134-147. ISSN 0033-1058.

Sekundární literatura

ADORNO, Theodor W. Der Essay als Form. In: ADORNO, Theodor W. *Noten zur Literatur*. 3. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990, s. 9-33. Gesammelte Schriften, Band 11. ISBN 3-518-57232-6.

BAUER, Michal. Krajiny exilu. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastností: literatura a střední Evropa: Peteru Demetzovi k 85. narozeninám*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 198-208. ISBN 978-80-86349-30-5.

BÍLEK, Petr A. Úvodem. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastností: Literatura a střední Evropa*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 9-14. ISBN 978-80-86349-30-5.

BÍLEK, Petr A. Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates. In: BÍLEK, Petr A. a Tomáš DIMTER, eds. *Krajina bez vlastností: literatura a střední Evropa: Peteru Demetzovi k 85. narozeninám*. Praha: Gutenberg, 2007, s. 328-342. ISBN 978-80-86349-30-5.

- DOBEŠ, Jan. Vzdálená vzpomínka nebo stále živý zdroj inspirace? Střední Evropa v českých diskusích po druhé světové válce. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 95-121. ISBN 978-80-87782-37-8.
- DOLANSKÁ, Nora a Vladimír KALINA. *Žánry umělecké publicistiky*. Praha: Novinář, 1984. 255 s.
- DOLEŽALOVÁ, Antonie. Úvod. Tříkrát neklidné srdce Evropy. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 19-23. ISBN 978-80-87782-37-8.
- GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis. *Teória eseje: esej akoliterárnyžáner, štúdium jej vlastností*. Bratislava: Archa, 1996. 135 s. ISBN 80-7115-121-1.
- HALECKI, Oscar. *The Limits and Divisions of European History*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1962. 242 s.
- HAVELKA, Miloš. *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2010. 414 s. ISBN 978-80-7325-220-5.
- HAVELKA, Miloš. Konotace pojmu „střední Evropa“ v českém prostředí. In: HAVELKA, Miloš a Ladislav CABADA, eds. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, s. 96-100. ISBN 80-7082-706-8.
- HAVELKA, Miloš. České představy o střední Evropě mezi Palackým a ‚sametovou revolucí‘ a středoevropské pokušení ‚zlatých šedesátých‘. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 27-38. ISBN 978-80-87782-37-8.
- HODROVÁ, Daniela et al. *Poetika míst: kapitoly z literární tematologie*. Praha: H&H, 1997. 249 s. ISBN 80-86022-04-8.
- HÖSCHL, Cyril. Esej mám rád aneb Ten, kdo ví (o dyzentérii). In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 35-36. ISBN 978-80-246-1498-4.
- HROCH, Miroslav. Střední Evropa: od reality k mýtu a zpět. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 149-160. ISBN 978-80-87782-37-8.
- HVÍŽĎALA, Karel. Východní střední Evropa jako fenomén. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 9-18. ISBN 978-80-87782-37-8.
- HVÍŽĎALA, Karel. Esej o eseji. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 71-78. ISBN 978-80-246-1498-4.
- KIŠ, Danilo. Variace na středoevropská témata. In: HAVELKA, Miloš a Ladislav CABADA, eds. *Západní, východní a střední Evropa jako kulturní a politické pojmy*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2000, s. 137-146. ISBN 80-7082-706-8.
- KOSÍK, Karel. *Století Markéty Samsové*. Praha: Český spisovatel, 1993. 205 s. ISBN 80-202-0442-3.

- KOSKOVÁ, Helena. Metamorfózy prostoru. In: *Prostor v jazyce a v literatuře. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 2007, s. 236-239. ISBN 978-80-7044-863-2.
- KRÁL, Petr. Esej a román. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 67-69. ISBN 978-80-246-1498-4.
- KROUTVOR, Josef. Dobrodružství ducha na pomezí žánrů. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 21-22. ISBN 978-80-246-1498-4.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. 1109 s. Edice dějiny Evropy. ISBN 80-7203-612-2.
- MAGRIS, Claudio. *Dunaj*. Praha: Mladá fronta, 2010. 451 s. ISBN 978-80-204-2118-0.
- MAGRIS, Claudio. Předmluva z roku 1996 / Po třiceti letech. In: MAGRIS, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Brno: Barrister & Principal, 2001, s. 9-14. ISBN 80-85947-80-3.
- MOCNÁ, Dagmar, Josef PETERKA et al. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.
- OPELÍK, Jiří. Doslov. In: OPELÍK, Jiří. *Lehký harcovník: antologie českého literárního eseje. Léta desátá a dvacátá 20. století*. Praha: Melantrich, 1986, s. 282-303.
- OSERS, Ewald. Existuje v literatuře středoevropská identita? In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, s. 231-237. ISBN 978-80-7294-323-4.
- RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992. 341 s. ISBN 80-85190-17-6.
- SCHOLZ, Milan. Hledání středoevropského teritoria. Okraje, hradby, mosty. In: DOLEŽALOVÁ, Antonie, ed. *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum středoevropských studií, 2014, s. 161-171. ISBN 978-80-87782-37-8.
- ŠLAJCHRT, Viktor. V nezávislém pohraničí. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 97-102. ISBN 978-80-246-1498-4.
- ŠOFAR, Jakub. S betlémským světlem kruhovým objezdem k české otázce. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 87-90. ISBN 978-80-246-1498-4.
- ŠVANDA, Pavel. Jak promýšlet esej. In: OSVALDOVÁ, Barbora a Radim KOPÁČ, eds. *Pokusy a dobrodružství: poznámky k eseji*. Praha: Karolinum, 2008, s. 83-86. ISBN 978-80-246-1498-4.
- TAXOVÁ, Eva. Počátky a zrání českého literárního eseje. In: TAXOVÁ, Eva. *Experimenty: český literární esej z přelomu 19. a 20. století*. Praha: Melantrich, 1985, s. 7-35.
- TAXOVÁ, Eva. *Česká esejistika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1976. 176 s.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. Zrození střední Evropy z ducha. In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009, s. 243-304. ISBN 978-80-7294-323-4.

Časopisecká a internetová periodika

ADORNO, Theodor W. Esej jako forma. *A2* [online], 2010, č. 11 [cit. 2017-05-03]. ISSN 1803-6635. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/11/esej-jako-forma>.

HAUNER, Milan. Dopis redakci The New York Review of Books. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 356-359. ISSN 0586-0350.

JUDT, Tony. The Rediscovery of Central Europe. *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts & Sciences* [online databáze]. Cambridge: MIT Press, 1990, roč. 119, č. 1, s. 23-54 [cit. 2017-02-22]. ISSN 0011-5266. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/20025283>.

KIS, János. Ve věci střední Evropy. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 360. ISSN 0586-0350.

NEUMANN, Iver B. Russia as Central Europe's Constituting Other. *East European Politics and Societies* [online databáze], 1993, roč. 7, č. 2, s. 349-369 [cit. 2017-03-06]. ISSN: 08883254. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/>.

NIVAT, Georges. Rusko Pasternaka, Mandelštama, Achmatové. *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 361-362. ISSN 0586-0350.

SCHENK, Frithjof Benjamin. Mental maps: Die Konstruktion von geographischen Räumen in Europa seit der Aufklärung. *Geschichte und Gesellschaft Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft* [online databáze]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2002, Jahrg. 28, H. 3, s. 493-514 [cit. 28.2.2017]. ISSN 0340-613X. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/40186205>.

SCHULTZ, Hans Dietrich. Räume sind nicht, Räume werden gemacht: zur Genese "Mitteleuropas" in der deutschen Geographie. *Europa regional* [online databáze]. Leipzig: Institut für Länderkunde Leipzig, 1997, Jahrg. 5, H. 1, s. 2-14 [6.3.2017]. ISSN 0943-7142. Dostupné z: <http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/48375>.

ŠIMEČKA, Milan. Jiná civilizace? *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu*, 1985, roč. XIX, č. 74, s. 350-356. ISSN 0586-0350.

Seznam příloh

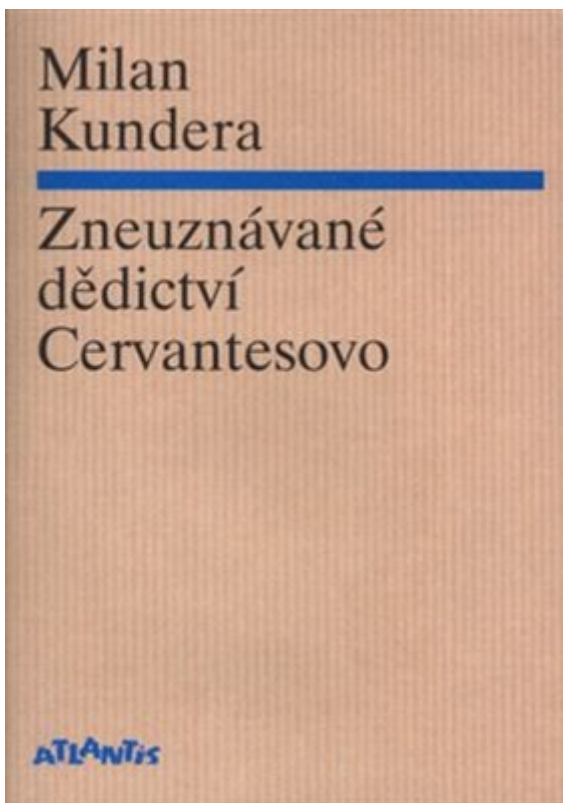
Příloha č. 1: Obálka knihy *Zneuznávané dědictví Cervantesovo* (obrázek)

Příloha č. 2: Obálka knihy *Zahradou těch, které mám rád* (obrázek)

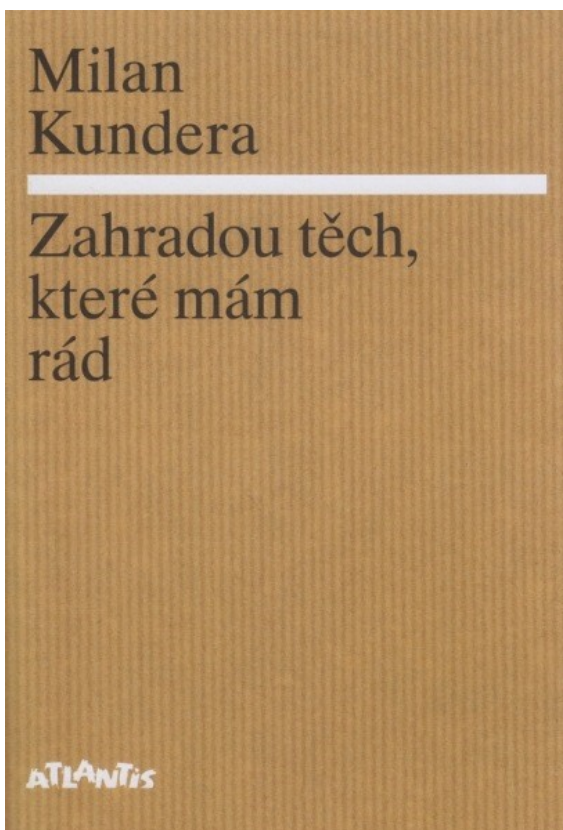
Příloha č. 3: Obálka knihy *Potíže s dějinami* (obrázek)

Přílohy

Příloha č. 1: Obálka knihy *Zneuznávané dědictví Cervantesovo* (obrázek)

Příloha č. 2: Obálka knihy *Zahradou těch, které mám rád* (obrázek)

Příloha č. 3: Obálka knihy *Potíže s dějinami* (obrázek)